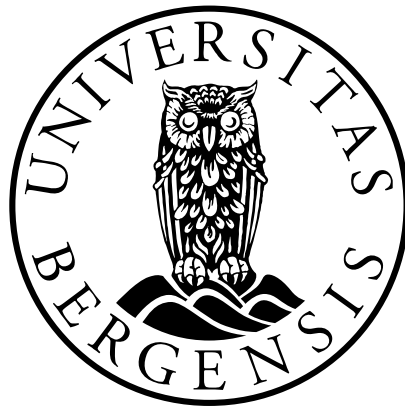

Den europeiske menneskerettskonvensjon i møte med klimaendringene

*En analyse av medlemsstatenes plikt til å sikre
borgerne mot konsekvensene av klimaendringene*

Kandidatnummer: 171

Antall ord: 14748

JUS399 Masteroppgave
Det juridiske fakultet

UNIVERSITETET I BERGEN

10. desember 2020

INNHOLDSFORTEGNELSE

DEL I	INNLEDNING	4
1.1	<i>Problemstilling og aktualitet</i>	4
1.2	<i>Kort om konsekvensene av klimaendringene</i>	7
1.3	<i>Metodiske utgangspunkter</i>	8
1.4	<i>Videre fremstilling og avgrensninger</i>	11
DEL II	PROSESSUELLE PROBLEMSTILLINGER	12
2.1	<i>Utgangspunkter for problemstillingene</i>	12
2.2	<i>Konvensjonens territorielle virkeområde</i>	13
2.2.1	Territorialitetsprinsippet	13
2.2.2	Ansvar for grenseoverskridende skadevirkninger	15
2.3	<i>Konvensjonens personelle anvendelsesområde</i>	18
2.3.1	Kort om Konvensjonens rettighetssubjekt	18
2.3.2	Offerstatus ved fremtidige krenkelser	20
DEL III	MATERIELT VERN MOT KONSEKVENSENE AV KLIMAENDRINGENE	22
3.1	<i>Utgangspunkter for drøftelsen av det materielle vernet</i>	22
3.2	<i>Medlemsstatenes plikt til å sikre menneskerettighetene</i>	23
3.2.1	Kort om sikreplikts utstrekning	23
3.2.2	Nærmere om kunnskapskravet	25
3.2.3	Kollektivt eller individuelt vern?	28
3.3	<i>Retten til liv</i>	30
3.3.1	Materielt vern mot konsekvensene av klimaendringene etter artikkel 2	30
3.3.2	Kravet om aktuell og nærliggende risiko for tap av liv.....	32
3.4	<i>Retten til respekt for privatliv, familieliv og hjem</i>	34
3.4.1	Materielt vern mot konsekvensene av klimaendringene etter artikkel 8	34
3.4.2	Kravet om direkte konsekvenser for klager	35
3.4.3	Alvorlighetsterskelen.....	39
DEL IV	BALANSEN MELLOM KOLLIDERENDE INTERESSER	41
4.1	<i>Forutsetninger for videre drøftelse</i>	41
4.2	<i>Intensiteten av Domstolens overprøving</i>	42
4.2.1	Doktrinen om statenes skjønnsmargin	42
4.2.2	Skjønnsmarginen i klimasøksmål.....	44
DEL V	AVSLUTTENDE REFLEKSJONER	47
	REFERANSER	51

DEL I INNLEDNING

1.1 Problemstilling og aktualitet

Oppgaven tar sikte på å kartlegge i hvilken grad Europarådets medlemsstater er forpliktet til å sikre borgerne mot konsekvensene av klimaendringene etter Den europeiske menneskerettskonvensjon (heretter EMK eller Konvensjonen).¹ Det fremgår ikke et eksplisitt vern mot konsekvensene av klimaendringene av Konvensjonen. Tanken om at menneskerettigheter og klima henger sammen er relativt ny og var ikke på agendaen da Konvensjonen ble vedtatt i 1950. Debatten om håndteringen av klimaendringene har tidligere utelukkende vært et politisk anliggende. Fra 2008 har imidlertid FNs menneskerettslige organer vært opptatt av sammenhengen mellom menneskerettigheter og klimaendringer.² I 2019 omtalte FNs høykommissær for menneskerettigheter klimaendringene som den største trusselen mot menneskerettighetene.³ Et fungerende klimasystem er en nødvendig forutsetning for grunnleggende menneskerettigheter. Slik Norges institusjon for menneskerettigheter (heretter NIM) påpeker, er det derfor ikke mulig å «meningsfullt verne menneskers liv og helse løsrevet fra klimatiske betingelser for liv og helse».⁴

De siste årene har EMK blitt påberopt i et økende antall nasjonale klimasøksmål i Europa. Dette indikerer en ny europeisk rettsutvikling og rettsliggjøring av klimautfordringene.⁵ Det er særlig retten til liv etter EMK artikkel 2 og retten til respekt for sitt privatliv og sitt hjem etter artikkel 8 som påberopes. Grensen mellom juss og politikk er likevel fortsatt vag, noe som innebærer en utfordring for jurister. Hovedformålet med denne oppgaven er å belyse noen rettslige hovedproblemstillinger et eventuelt saksanlegg om klima for Den europeiske menneskerettsdomstol (heretter EMD eller Domstolen) aktualiserer. I norsk rett har EMK forrang etter menneskerettsloven § 3.⁶ Oppgavens problemstilling har derfor stor betydning også for norsk juss. En nærmere behandling av norsk rett er utenfor oppgavens kjerne.

¹ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Roma, 4. november 1950 (Den europeiske menneskerettskonvensjonen).

² Jf. NIM (2020) side 31.

³ Jf. Bachelet (2019).

⁴ Jf. NIM (2020) side 29.

⁵ Se NIM (2020) kapittel 9.

⁶ Lov 21. mai 1999, Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven).

Et eksempel på et nasjonalt klimasøksmål der EMK er påberopt som rettslig grunnlag er miljøorganisasjonene Natur og Ungdom og Föreningen Greenpeace Norden mot staten Norge ved Olje- og energidepartementet (heretter det norske klimasøksmålet).⁷ Saken ble behandlet av Høyesterett i plenum i november 2020. Her reises spørsmålet hvorvidt vedtak om tildeling av utvinningstillatelser i deler av Barentshavet i 23. konsesjonsrunde er ugyldig. I lagmannsretten omhandlet saken primært Grunnloven § 112, mens EMK hadde en mer fremtredende rolle i partenes prosedyrer for Høyesterett.⁸ Denne oppgaven ble levert før Høyesteretts endelige dom i saken falt. Lagmannsrettens dom vil derfor brukes som illustrasjon videre. Lagmannsretten konkluderte med at vedtaket ikke er i strid med EMK artikkel 2 eller artikkel 8. Retten uttalte at «[f]ølgene av klimaendringer globalt er utenfor statens forpliktelser etter EMK».⁹ Dersom miljøorganisasjonene ikke vinner frem i Høyesterett kan saken potensielt klages inn for EMD. Et interessant spørsmål er dermed hvordan EMD ville behandlet problemstillingene i saken.

Et annet eksempel på at EMK har blitt trukket inn i et nasjonalt klimasøksmål er miljøorganisasjonen Urgenda mot staten Nederland (heretter Urgenda-dommen).¹⁰ Her konkluderte nederlandsk høyesterett med at Nederland var forpliktet under EMK artikkel 2 og 8 til å redusere klimagassutslipp med *minst* 25% sammenlignet med 1990-nivåer innen utgangen av 2020. I januar omtalte EMDs president Urgenda-dommen som «historic» og at det er «right and proper for the Court to continue with the line of authority enabling it to enshrine the right to live in a healthy environment», men at dette ansvaret må deles med medlemsstatene.¹¹

⁷ Se lagmannsrettens dom i LB-2018-60499, ankebeslutningen i HR-2020-841-U og beslutning om plenumsbehandling i HR-2020-846-J.

⁸ Lov 17. mai 1814, Kongeriket Norges Grunnlov.

⁹ Se LB-2018-60499 under punkt 4.2

¹⁰ Urgenda mot Nederland, avgjørelse av 20. desember 2019, nederlandsk høyesterett (Hoge Raad), saksnummer: 200.178.245/01. På originalspråket: ECLI:NL:HR:2019:2006, engelsk oversettelse: ECLI:NL:HR:2019:2007. Engelsk oversettelse er tilgjengelig på <https://www.urgenda.nl/wp-content/uploads/ENG-Dutch-Supreme-Court-Urgenda-v-Netherlands-20-12-2019.pdf> (sist sjekket 25. november 2020).

¹¹ Sicilianos (2020).

Videre har EMK blitt trukket inn i nasjonale klimasøksmål i Irland, Sveits, Belgia, Østerrike og Frankrike.¹² Ettersom nederlandsk høyesterett i Urgenda-dommen og lagmannsretten i det norske klimasøksmålet går grundig igjennom problemstillingene oppgaven skal behandle, egner sakene seg godt som illustrasjon. De andre nasjonale klimasøksmålene faller utenfor oppgavens omfang.

Temaets aktualitet illustreres særlig av at EMD nå har mottatt sin første klage som omhandler klimaendringer. Den 3. september i år klagde fire portugisiske barn og to unge voksne 33 av Europarådets 47 medlemsstater inn for EMD med påstand om at statene bryter sine forpliktelser etter Konvensjonen med deres respektive bidrag til klimaendringene (heretter klagen fra de portugisiske barna).¹³ Flere har reist spørsmål ved hvorvidt EMD kan ta inn en slik sak.¹⁴ På tross av dette besluttet Domstolen i november i år å kommunisere klagen til de innklagede statene.¹⁵ Domstolen kan fremdeles fritt avvise klagen på et hvilket som helst stadium etter EMK artikkel 35 4. ledd siste setning. Ettersom EMD ikke har behandlet en sak om klima tidligere vil mange rettsspørsmål stå åpne dersom klagen fra de portugisiske barna ikke tas inn til realitetsbehandling i Domstolen.

Nedenfor vil det først gis en kort redegjørelse for konsekvensene av klimaendringene, deretter vil det gjennomgås noen metodiske utgangspunkter oppgaven impliserer. Avslutningsvis i oppgavens innledning vil avgrensning av oppgavens tema og videre fremstilling bli presentert.

¹² Les mer om nasjonale klimasøksmål med EMK som rettslig grunnlag i NIM (2020) kapittel 9.3.

¹³ *Youth for Climate Justice mot Portugal og 32 andre stater* [klage til EMD], sendt inn til EMD 3. september 2020 (klagen fra de portugisiske barna). Klagen med vedlegg er tilgjengelig på <https://youth4climatejustice.org/wp-content/uploads/2020/11/GLAN-ECtHR-Application.pdf>, (sist sjekket 10. desember 2020).

¹⁴ Se blant annet Pedersen (2020).

¹⁵ Se *Duarte Agostinho med flere mot Portugal og 33 andre stater* [kommunisert klage], EMD, klagenummer 39371/20, formidlet 13. november 2020, publisert 30. november 2020. Tilgjengelig på [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-206535%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-206535%22]}) (sist sjekket 30. november 2020).

1.2 Kort om konsekvensene av klimaendringene

Mandag 25. november 2019 erklærte Europaparlamentet «a climate and environmental emergency».¹⁶ Videre har 46 av Europarådets 47 medlemsstater og EU ratifisert Parisavtalen.¹⁷ Parisavtalen er en folkerettslig bindende avtale og innebærer en målsetning om å holde global oppvarming «well below» 2°C, og helst under 1,5°C.¹⁸ De menneskeskapte klimaendringene er i dag hurtige, globale og kan medføre alvorlige og irreversible konsekvenser.¹⁹ For å kunne analysere medlemsstatenes forpliktelse til å verne borgere mot konsekvensene av klimaendringene etter EMK, er det nødvendig å først redegjøre for begrepet «klimaendringer» og for konsekvensene av disse.

Begrepet «klimaendringer» omfatter langsiktige skiftninger i globale eller regionale værmønstre. Ofte refereres det til økning av globale temperaturer (global oppvarming) fra førindustriell tid frem til i dag.²⁰ Klimaendringene forårsakes av et samspill mellom menneskeskapte klimautslipp og naturlige årsaker.²¹ Begrepet «klimasøksmål» vil i oppgaven benyttes om søksmål som omhandler spørsmål om vern mot konsekvensene av klimaendringene.

I det norske klimasøksmålet oppsummeres konsekvensene av klimaendringene slik:

Risikobildet ved global oppvarming omfatter blant annet hetebølger, tørke, ekstremnedbør, ekstremvind, havstigning og havforsuring. Dette vil igjen få følger for matproduksjon og arts mangfold. Ekstreme klimaforhold, slik som hetebølger, vil også kunne gi tap av menneskeliv. Risikoen for slike følger vil i stor grad avhenge av

¹⁶ Jf. Europaparlamentet (2019).

¹⁷ Paris Agreement, Paris, trådte i kraft 4. november 2016 (Parisavtalen).

¹⁸ Jf. Parisavtalen artikkel 2 1. ledd bokstav a.

¹⁹ Jf. NIM (2020) kapittel 2 og 3 og IPCC (2018).

²⁰ Jf. Benestad med flere (2020).

²¹ Jf. NIM (2020) side 16.

omfanget av oppvarmingen. Klimaendringene og virkningene av disse fordeler seg ulikt rundt i verden.²²

Videre kan ras og flom medføre tap av liv og bygninger, grunnvann kan bli udrikkelig på grunn av forsøling og nye sykdommer kan spre seg. Dette kan igjen medføre at spenningsnivået i verden øker.²³

Verdens helseorganisasjon legger til grunn at mellom 2030 og 2050 vil klimaendringene medføre 250 000 flere årlige dødsfall.²⁴ Ifølge FNs klimapanel (også kalt IPCC) er risikoen for skade på liv og helse markant større ved en global oppvarming på 2°C sammenlignet med 1,5°C.²⁵ For å kunne gå i en retning hvor global oppvarming ikke overstiger 1,5°C er forskere enige om at klimagassutslipp må reduseres med 40-50% innen 2030 sammenlignet med 2010-nivåer, og nettoutslippene av CO₂ må bli null innen 2050.²⁶ Skadevirkninger av klimaendringene er synlige allerede i dag. Eksempler på dette er økt flom- og snøskredfare på Svalbard som følge av at permafrosten smelter, og flere skogbranner i Portugal som følge av økte temperaturer slik det vises til i klagen fra de portugisiske barna.²⁷ De ovennevnte skadevirkningene av klimaendringene for menneskers liv og helse vil danne utgangspunkt for drøftelsene i oppgaven.

1.3 Metodiske utgangspunkter

For å kunne besvare i hvilken grad medlemsstatene er forpliktet til å verne borgerne mot konsekvensene av klimaendringene etter Konvensjonen må det foretas en rettsdogmatisk analyse av de rettslige hovedproblemstillingene temaet aktualiserer. Det norske klimasøksmålet, Urgenda-dommen og klagen fra de portugisiske barna vil bli brukt til å

²² Jf. LB-2018-60499 punkt 3.1.

²³ Jf. NIM (2020) side 29.

²⁴ Jf. WHO (2018).

²⁵ Jf. Miljødirektoratet (2018) side 6.

²⁶ Se IPCC (2018) avsnitt C.1.

²⁷ Les mer i Andreassen (2019) og klagen fra de portugisiske barna (note 13) klageskjemaets avsnitt 18.

eksemplifisere og illustrere disse problemstillingene. Ettersom EMD har tatt den autorative rollen som tolker av Konvensjonen vil Domstolens tolkningsmetode anvendes i oppgaven.²⁸ Avslutningsvis vil oppgaven inneholde noen *de lege ferenda*-betraktninger.

Domstolen har uttalt at den finner veiledning for tolkningen av EMK i Wienkonvensjonen om traktatretten.²⁹ Etter Wienkonvensjonen artikkel 31 1. ledd skal en traktat tolkes «in good faith in accordance with the ordinary meaning to be given to the terms of the treaty in their context and in the light of its object and purpose». Det er den engelske og franske versjonen av Konvensjonen som er autorative. Derfor vil Konvensjonen siteres på engelsk. Til tross for at EMD ikke formelt er bundet av sin tidligere praksis, spiller tidligere avgjørelser en særlig stor rolle ved tolkningen av Konvensjonen og Domstolen anser seg i praksis som bundet av tidligere avgjørelser.³⁰

En metodisk utfordring er at EMD ikke har behandlet en sak om klimaendringer tidligere. Som vi skal se foreligger det imidlertid omfattende rettspraksis om miljøplager, slik som naturkatastrofer og luft-, lyd- og vannforurensning. I denne sammenheng brukes betegnelsen «miljø» om ytre naturomgivelser, og omfatter for eksempel luftkvalitet, arts mangfold og kvalitet på jordsmonn.³¹ Begrepet «klima» referer til typiske værmønstre over en lengre periode, vanligvis over intervaller på flere tiår.³² Miljøforandringer kan være umiddelbare, og har typisk kortere tidsskala enn klimaforandringer har. Et annet aspekt som skiller de to begrepene, er deres typiske geografiske omfang. Det globale værsystemet er komplekst og sammenvevd, og endringer ett sted kan føre til endringer også på den andre siden av kloden.³³ Klimaendringer sees derfor på som globale, mens miljøforandringer oftest opptrer på lokal skala.

²⁸ Les mer om EMDs metode i Aall (2018) kapittel 2 og Kjølbro (2017) kapittel 1.

²⁹ Jf. *Golder mot Storbritannia* [P], EMD, klagenummer 4451/70, 21. februar 1975 avsnitt 29. Se Vienna Convention on the law of treaties, Wien, åpnet for signering 23. mai 1969 (Wienkonvensjonen).

³⁰ Jf. Kjølbro (2017) side 17–18.

³¹ Se Bugge (2019) side 19.

³² Jf. Ahrens (2014) side 15.

³³ Se Benestad med flere (2020).

Klima og miljø henger likevel nært sammen og påvirker hverandre i stor grad. Eksempelvis kan global oppvarming medføre mindre fruktbar jord noen steder, mens avskoging fører til økt mengde CO₂ i atmosfæren som igjen øker den globale oppvarmingen.³⁴ På denne måten kan det sies, slik lagmannsretten legger til grunn i det norske klimasøksmålet, at «[k]limaet er en del av miljøet» og motsatt.³⁵ Derfor vil EMD-praksis om miljøplager anvendes i drøftelsen av rettsspørsmålene nedenfor i den grad dommene har overføringsverdi til det konkrete spørsmålet.

Den andre metodiske utfordringen ligger i grensen mellom dynamisk tolkning av Konvensjonen og innfortolkning av nye rettigheter. Domstolen har anerkjent at den kun skal tolke de allerede-eksisterende rettighetene i Konvensjonen, og ikke innfortolke nye rettigheter.³⁶ Samtidig har Domstolen understreket at Konvensjonens rettigheter skal være praktiske og effektive, ikke teoretiske og illusoriske. Konvensjonen skal være et levende instrument og må tolkes dynamisk i lys av aktuelle samfunnsforhold.³⁷ Ettersom Konvensjonen ikke inneholder en bestemmelse om klima og Domstolen foreløpig ikke har behandlet en sak om klima, utgjør det en særlig utfordring å skille mellom *dynamisk tolkning* og *innfortolkning* av en ny rettighet.

Den tredje metodiske utfordringen knytter seg til vekten av internasjonal rett ved tolkningen av Konvensjonen. Wienkonvensjonens artikkel 31 3. ledd bokstav c legger til grunn at «relevant rules of international law applicable in the relations between the parties» er relevant som tolkningsmoment. Domstolen har også selv anerkjent at Konvensjonen ikke kan tolkes «in a vacuum», men at Domstolen må ta i betraktning «any relevant rules of international law».³⁸ Det er derfor relevant å se til internasjonal rett ved tolkningen av EMK.³⁹ Domstolen har en

³⁴ Les mer om effekten av klimaendringene i IPCC (2018) avsnitt B.5.

³⁵ Jf. LB-2018-60499 punkt 2.3.

³⁶ Se eksempelvis *Johnston med flere mot Irland* [P], EMD, klagenummer 9697/82, 18. desember 1986.

³⁷ Jf. Kjølbø (2017) side 24–26.

³⁸ Jf. *Banković med flere mot NATO-landene* [GC], EMD, klagenummer 52207/99, 12. desember 2001 avsnitt 57. Et annet eksempel er *Siliadin mot Frankrike* [J], EMD, klagenummer 73316/01, 26. juli 2005 avsnitt 85.

³⁹ Slik også NIM (2020) konkluderer med på side 84 og 96.

pragmatisk holdning til anvendelsen av annen internasjonal rett som kilde og vurderer tolkningsbidraget konkret. For eksempel kan Domstolen trekke inn andre traktater ved tolkningen av Konvensjonen fordi de inneholder mer spesifikke normer eller gir uttrykk for en internasjonal tendens.⁴⁰ En lengre redegjørelse for betydningen av internasjonal rett ved tolkningen av EMK er utenfor omfanget av denne oppgaven. I det følgende vil andre internasjonale kilder enn EMK og EMD kun trekkes inn der det er særlig relevant for oppgavens tema.⁴¹

1.4 Videre fremstilling og avgrensninger

Oppgavens hoveddel består av tre deler. For å gjennomføre den rettslige analysen vil oppgaven i det følgende struktureres utfra noen rettslige hovedproblemstillinger et klimasøksmål for EMD aktualiserer. Først i DEL II blir det gjennomgått noen utvalgte prosessuelle problemstillinger knyttet til Konvensjonens territorielle og personelle anvendelsesområde. De prosessuelle forutsetningene avgjør hvilke saker EMD tar inn til realitetsbehandling. Problemstillingene i DEL II er altså avgjørende for hvem som kan få saken sin prøvd, på hvilket tidspunkt og hvem som eventuelt har et materielt ansvar.⁴²

Tyngdepunktet i oppgaven er DEL III. Her er den overordnede problemstillingen i hvilken grad medlemsstatene har en materiell plikt til å sikre borgerne mot konsekvensene av klimaendringene. Innledningsvis i DEL III vil medlemsstatenes plikt til å sikre rettighetene og frihetene etter EMK bli gjennomgått. Videre vil fokuset i DEL III være på vernet etter EMK artikkel 2 og 8 ettersom disse bestemmelsene har dannet rettslig grunnlag i sakene nevnt under oppgavens punkt 1.1. Klimaendringene er i hovedsak et fremtidsproblem og fokuset vil derfor

⁴⁰ Kjølbros (2017) side 29–30.

⁴¹ For videre lesning se Pedersen (2018).

⁴² En problemstilling i klagen fra de portugisiske barna er hvorvidt barna kan gå rett til EMD uten å ha uttømt nasjonale rettsmidler etter EMK artikkel 35 1. ledd. Dette kravet er utenfor oppgavens kjerne og vil ikke behandles nærmere. For videre lesning se klageskjemaet (note 13) avsnitt 32, vedlegg til klagen avsnitt 40 og Pedersen (2020).

være på medlemsstatenes positive plikt til å forebygge krenkelse. Dette avgrenser mot å gå inn på medlemsstatenes inngrepsmuligheter.

Oppgavens tema avgrenser videre mot en nærmere behandling av hvorvidt Konvensjonen gir en rett til et godt miljø.⁴³ Her kan det gjentas at miljø- og klimautfordringer henger tett sammen og hva gjelder overføringsverdien av EMD-praksis om miljø til oppgavens tema vises det til punkt 1.3. Videre foreligger det omfattende EMD-praksis om miljøspørsmål, og oppgaven vil struktureres utfra noen hovedavgjørelser som gir veiledning for problemstillingene som reises underveis.

Dersom EMD tar inn en sak om klimaendringer til realitetsbehandling og kommer til at EMK verner mot konsekvensene av klimaendringene reises spørsmålet om hvor intenst Domstolen vil overprøve medlemsstatens etterlevelse av konvensjonsforpliktelsene. Derfor vil doktrinen om statens skjønnsmargin og spørsmålet om hvor stor skjønnsmargin statene kan tilkjennes i klimasaker behandles i oppgavens DEL IV. Avslutningsvis i DEL V vil oppgaven inneholde noen *de lege ferenda*-betraktninger knyttet til medlemsstatenes innsatsforpliktelse når det gjelder å forebygge klimaendringene.

DEL II PROSESSUELLE PROBLEMSTILLINGER

2.1 Utgangspunkter for problemstillingene

Det følger av Konvensjonens artikkel 35 at Domstolen kan avvise en individklage dersom den er «incompatible with the provisions of the Convention» eller den er «manifestly ill-founded».⁴⁴ Domstolen kan med grunnlag i dette avvise en klage der den innklagede staten ikke har ansvar

⁴³ Europaparlamentets komité for rettslige spørsmål og menneskerettigheter har ved flere anledninger tatt stilling til hvorvidt det skal innføres en tilleggsprotokoll til EMK om «the right to a healthy environment», jf. Europaparlamentet (2009). Per 10. desember 2020 har dette ikke skjedd.

⁴⁴ Jf. EMK artikkel 35 3. ledd bokstav a, jf. artikkel 34.

etter EMK artikkel 1 for den påståtte krenkelsen eller dersom saksøker ikke har klageadgang.⁴⁵ I tvilstilfeller kan Domstolen behandle avvisningsgrunnene og realiteten i saken samlet. Om dette uttalte Domstolen i *Studio Monitori med flere mot Georgia* at «since the question of applicability is an issue of the Court’s jurisdiction *ratione materiae*, as a general rule the relevant analysis should be carried out at the admissibility stage, unless there is a particular reason to join this question to the merits».⁴⁶ I det følgende vil noen prosessuelle hovedproblemstillinger knyttet til Konvensjonens territorielle og personelle anvendelsesområde i møte med klimaendringene bli behandlet.

2.2 Konvensjonens territorielle virkeområde

2.2.1 Territorialitetsprinsippet

Konvensjonens artikkel 1 lyder som følger:

The High Contracting Parties shall secure to everyone within their jurisdiction the rights and freedoms defined in Section I of this Convention.

Ordlyden begrenser tydelig statens ansvarsområde til der staten har myndighet.⁴⁷ Begrensningen kan begrunnes i statssuverenitetsprinsippet. Prinsippet går ut på at alle stater har rett til et autonomt selvstyre.⁴⁸ I *Ilaşcu med flere mot Moldova og Russland* uttalte Domstolen at utøvelse av jurisdiksjon «is a necessary condition for a Contracting State to be able to be held responsible».⁴⁹ Statens utøvelse av jurisdiksjon er som utgangspunkt begrenset til statens territorium. Dette omtales gjerne som «the territoriality principle».⁵⁰

⁴⁵ Se til illustrasjon *Ben el Mahi mot Danmark* [A], EMD, klagenummer 5853/06, 11. desember 2006.

⁴⁶ Jf. *Studio Monitori med flere mot Georgia* [J], EMD, klagenummer 44920 og 8942/10, 30. januar 2020 avsnitt 32.

⁴⁷ Se *Al-Skeini med flere mot Storbritannia* [GC], EMD, klagenummer 55721/07, 7. juli 2011 avsnitt 131–132.

⁴⁸ Jf. Skatvik (2013) og Aall (2018) side 52 og utover om dette.

⁴⁹ Jf. *Ilaşcu med flere mot Moldova og Russland* [GC], EMD, klagenummer 48787/99, 8. juli 2004 avsnitt 311.

⁵⁰ Jf. *Ilaşcu med flere* (note 49) avsnitt 314.

Et særpreg ved klimaendringene er at de utgjør en global utfordring og at skadene vil manifestere seg ulikt i forskjellige deler av verden. Handlinger som skjer innenfor én stats territorium, kan få skadevirkninger for borgere som befinner seg i en annen stat. Klagen fra de portugisiske barna illustrer dette. Klagerne saksøker ikke bare Portugal, men 32 andre medlemsstater for negative virkninger som handlinger på deres territorium vil medføre for klagerne i Portugal. I Urgenda-dommen ble det blant annet pekt på at dersom havnivået stiger kan det gjøre deler av Nederland ubeboelig, men det ble også vist til hvilke følger klimaendringene vil ha for innbyggerne i verden som helhet.⁵¹ I det norske klimasøksmålet mente derimot lagmannsretten det måtte være en direkte korrelasjon mellom utslippene vedtaket kan medføre og konsekvensene for «rettighetene etter art.8 for innbyggerne i Norge på generelt nivå».⁵² Det avgjørende spørsmålet blir derfor hvilken stat som kan holdes ansvarlig i en klimasak for EMD.

Etter gjennomgående EMD-praksis er det klart at medlemsstatene kan bli ansvarlige for krenkelser innenfor eget statsterritorium. Eksempelvis ble Georgia i *Jugheli med flere mot Georgia* holdt ansvarlig for forurensning fra et varmekraftverk i hovedstaten, og i *Öneryildiz mot Tyrkia* ble Tyrkia holdt ansvarlige for en gasseksplisjon på en søppeldynge i en av landets provinser.⁵³ Hvorvidt medlemsstatene kan holdes ansvarlige for skadevirkninger utenfor statens egen jurisdiksjon er derimot mer uklart. Denne problemstillingen skal behandles i det følgende.

Domstolen har lagt til grunn at begrepet «jurisdiction» i artikkel 1 i utgangspunktet skal gjenspeile «ordinary and essentially territorial notion of jurisdiction». En annen forståelse av begrepet er kun aktuelt i ekstraordinære tilfeller og nødvendiggjør «special justification in the particular circumstances of each case».⁵⁴ Altså er det en høy terskel for å fravike territorialitetsprinsippet. Hvorvidt klimakrisen som et globalt og irreversibelt problem innfrir

⁵¹ Se Urgenda-dommen (note 10) avsnitt 4.2 og 5.6.2.

⁵² Se LB-2018-60499 punkt 4.2.

⁵³ *Jugheli med flere mot Georgia* [J], EMD, klagenummer 38342/05, 13. juli 2017 og *Öneryildiz mot Tyrkia* [GC], EMD, klagenummer 48939/99, 30. november 2004.

⁵⁴ Jf. *Banković med flere* (note 38) avsnitt 61.

kravet om ekstraordinært tilfelle, er usikkert. Videre er det usikkert om Domstolen vil anse skadevirkningene av klimaendringene pekt på under 1.2 som tilstrekkelig «justification» for å fravike territorialitetsprinsippet.

I klagen fra de portugisiske barna vises det til doktrinen om ekstraterritoriell jurisdiksjon.⁵⁵ Doktrinen er utviklet gjennom langvarig EMD-praksis og utgjør et unntak fra territorialitetsprinsippet. Etter dette prinsippet kan stat A holdes ansvarlig der myndighetsutøvelse på stat A får virkning innenfor stat B sitt territorium, eller der stat A utøver myndighet på stat B sitt territorium. Et typisk eksempel er militæroperasjoner.⁵⁶ Saksøkerne i klagen fra de portugisiske barna argumenterer for at prinsippet om ekstraterritoriell jurisdiksjon kommer til anvendelse, og at «there is special justification in the particular circumstances of the present case for the Court to recognise that the Applicants are within the jurisdiction of all 33 Respondent States».⁵⁷ Ekstraterritoriell jurisdiksjon forutsetter imidlertid en «jurisdictional link».⁵⁸ Klimaendringene er et utslag av flere samspillende faktorer, deriblant klimagassutslipp fra virksomheter og privatpersoner. Skadevirkningene, som følge av klimaendringene, er dermed ikke et utslag av jurisdiksjonsutøvelse. Dette tilsier at doktrinen ikke kommer til anvendelse i et klimasøksmål, og at det må ses til andre rettsgrunnlag for å fravike territorialitetsprinsippet.

2.2.2 Ansvar for grenseoverskridende skadevirkninger

Verken EMK eller EMD-praksis legger til grunn noe unntak fra territorialitetsprinsippet utover doktrinen om ekstraterritoriell jurisdiksjon. En innfallsvinkel med grunnlag i folkeretten er at en stat kan bli ansvarlig for grenseoverskridende skadevirkninger. I folkeretten gjelder et forbud

⁵⁵ Jf. klagen fra de portugisiske barna (note 13) vedlegg til klagen avsnitt 14–25. Se særlig avsnitt 18–22.

⁵⁶ Jf. Aall (2018) om dette på side 52 og utover.

⁵⁷ Jf. klagen fra de portugisiske barna (note 13) vedlegg til klagen avsnitt 22.

⁵⁸ Jf. blant annet *Ben El Mahi* (note 45).

mot å påføre andre land skade, også kalt «the no harm rule». I Urgenda-dommen ble dette prinsippet brukt som et argument for et delt ansvar.⁵⁹

At stater ikke skal volde skade utenfor eget territorium kan begrunnes i statssuverenitetsprinsippet.⁶⁰ Forbudet mot å volde skade utenfor eget territorium er blant annet lagt til grunn i Den Internasjonale Domstolens praksis, klimakonvensjonens fortale og Rio-erklæringens 2. prinsipp og anses i stor grad for å være folkerettslig sedvanerett.⁶¹ Dette antyder at regelen er godt etablert i Europa. I tillegg er det en presis regel som treffer godt på klimakrisen som et globalt problem. Ovennevnte taler for at regelen kan gi veiledning for tolkningen av EMKs territorielle anvendelsesområde i klimasaker.⁶² Løsningen her er imidlertid svært usikker.

For å presisere innholdet i staters ansvar har Folkerettskommisjonen under FN utarbeidet Articles on State Responsibility (heretter ARS) og Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities (heretter APTHHA).⁶³ Innholdet i disse artiklene anses i stor grad å gi uttrykk for folkerettslig sedvanerett.⁶⁴ Det følger av ARS artikkel 1 at enhver «internationally wrongful act of a State entails the international responsibility of that State». Hva som gjør en handling «internationally wrongful» bestemmes av «international law», altså blant annet EMK.⁶⁵ Etter APTHHA kan en stat bli ansvarlig for grenseoverskridende skade, uten at det må foreligge et folkerettsbrudd. Videre omfatter APTHHA også virksomheters og privates skadeforvoldelse da bestemmelsene ikke begrenses til myndighetsutøvelse. Overført til oppgavens tema tilsier prinsippet at stat A kan bli ansvarlig for grenseoverskridende skade hos stat B som skjer på grunn av både private og virksomheters utslipp fra stat A.

⁵⁹ Se Urgenda-dommen (note 10) avsnitt 5.7.5–5.7.7.

⁶⁰ Jf. Bugge (2019) side 87.

⁶¹ Jf. Bugge (2019) side 87–90. Se også United Nations Framework Convention on Climate Change, trådte i kraft 21. mars 1994 (klimakonvensjonen) og Rio Declaration on Environment and Development, Rio de Janeiro, 12. august 1992 (Rio-erklæringen).

⁶² Jf. Kjølbrot (2017) side 29–30 med videre henvisninger.

⁶³ Se FN's Folkerettskommisjon, Articles on State Responsibility for International Wrongful Acts, 2001 (ARS) og Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, 2001 (APTHHA).

⁶⁴ Jf. NIM (2020) side 96 og Bugge (2019) side 90.

⁶⁵ Jf. ARS artikkel 3 jf. artikkel 2 og 1.

Det er derimot mer uklart om stat A kan holdes ansvarlig for indirekte utslipp. Med «indirekte utslipp» siktes det til utslipp som skjer utenfor statens eget territorium, men som har en forbindelse til staten. Et eksempel på dette kan være forbrenning av norsk olje og gass i utlandet.⁶⁶ En ytterligere utfordring ved klimaendringene er at en stat både kan være skadelidt og skadevolder.⁶⁷ Eksempelvis vil Nederland være skadevolder i den forstand at det slippes ut klimagasser fra nederlandsk territorium. I fremtiden kan dette, i samspill med andre utslipp, gjøre Nederland til den skadelidte når havnivået stiger.

En løsning kan være å pålegge medlemsstatene et delt ansvar for klimaendringene, og at hver stat må kontrollere utlippene innenfor sitt myndighetsområde. I Urgenda-søksmålet uttalte nederlandsk høyesterett at hver stat må være ansvarlig for sin «share of emissions».⁶⁸ Denne innfallsvinkelen har støtte i ARS artikkel 47 1. ledd. Bestemmelsen legger til grunn at der «several States are responsible for the same internationally wrongful act, the responsibility of each State may be invoked in relation to that act». Ordlyden er vid nok til å omfatte både direkte og indirekte bidrag.

Det følger av kommentarene til ARS artikkel 47 at en stats ansvar ikke skal reduseres på grunn av det faktum at flere stater «are also responsible for the same act». Videre blir det nevnt i kommentarene at et eksempel er der flere stater «by separate internationally wrongful conduct have contributed to causing the same damage», som når flere stater forurensrer samme elv.⁶⁹ Eksempelen har stor overføringsverdi til klimakrisen der statene direkte og indirekte bidrar til samme globale skade. Videre har medlemsstatene en realistisk mulighet til å forebygge

⁶⁶ Se LB-2018-60499 punkt 5.3 om dette.

⁶⁷ Jf. også Bugge (2019) side 91 om dette.

⁶⁸ Jf. Urgenda-dommen (note 10) avsnitt 5.9.1.

⁶⁹ Kommentartutgaven til ARS er tilgjengelig på https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (sist sjekket 8. desember 2020). Se side 124–125.

klimaendringene ved å redusere både direkte og indirekte klimautslipp, altså sin «share of emissions».⁷⁰

I *Banković med flere mot Belgia* påpeker Domstolen at den ved tolkningen av Konvensjonen må være «mindful of the Convention's special character as a human rights treaty».⁷¹ Tradisjonelt gjelder menneskerettighetene forholdet mellom borgerne og statsmaktene nasjonalt, mens «the no harm rule» gjelder forholdet mellom stater.⁷² Menneskerettighetenes nasjonale karakter kan begrunne den høye terskelen EMD har lagt til grunn for å fravike territorialitetsprinsippet. Det er dermed svært usikkert hvilken vekt og rekkevidde synspunktet om et delt ansvar for grenseoverskridende skadevirkninger vil kunne tillegges ved tolkningen av «jurisdiction».

2.3 Konvensjonens personelle anvendelsesområde

2.3.1 Kort om Konvensjonens rettighetssubjekt

Etter Konvensjonens artikkel 1 er «The High Contracting Parties» pliktsubjektet. Nedenfor i punkt 3.2 skal statenes ansvar etter Konvensjonen behandles nærmere. Temaet i punkt 2.3 er Konvensjonens rettighetssubjekt. Problemstillingen i det følgende er hvem som kan være saksøker i et klimasøksmål for EMD. Det følger av EMK artikkel 1 at medlemsstatene skal sikre «everyone within their jurisdiction» rettighetene etter Konvensjonen. Samme ordlyd følger av EMK artikkel 2 og 8 som stadfester «everyone» sine rettigheter. Ordlyden favner vidt og tilsier at rettighetene etter Konvensjonen gjelder ubegrenset for alle og enhver innenfor statens myndighetsområde. Dette må imidlertid leses i lys av artikkel 34:

⁷⁰ Synspunktet er i tråd med Aall (2018) hvor det på side 56 argumenteres for at det avgjørende for ansvar bør være om staten «har realistisk mulighet til å hindre krenkelsen».

⁷¹ Jf. *Banković med flere* (note 38) avsnitt 57.

⁷² Jf. Aall (2018) side 22.

*The Court may receive applications from any person, non-governmental organisation or group of individuals claiming to be the victim of a violation by one of the High Contracting Parties of the rights set forth in the Convention or the protocols thereto.*⁷³

Klager må altså hevde å være «victim» for en krenkelse for at EMD skal behandle klagen. Her kan det kort nevnes at det følger eksplisitt av EMK artikkel 34 at foreninger kan ha offerstatus, og klimaforeninger kan dermed i utgangspunktet gå til sak for EMD. Domstolen legger vekt på om foreningen har et materielt og geografisk avgrenset mål som har tilknytning til saken, noe som kan minne om kravene til sammenslutninger etter tvisteloven § 1-4 jf. § 1-3.⁷⁴

Hva gjelder enkeltpersoners klageadgang har ordlyden av «victim» en klart snevrere rekkevidde enn «everyone». Domstolen har tolket Konvensjonen dithen at klager «must be directly affected» og at Konvensjonen «does not envisage the bringing of an *actio popularis* for the interpretation of the rights», altså at enkeltpersoner går til søksmål i allmennhetens interesse uten selv å være berørt.⁷⁵ Klager må med andre ord være direkte identifiserbar som følge av krenkelsen. Domstolen tillater heller ikke abstrakte klager («complaints in abstracto»)⁷⁶ Et eksempel fra EMD er *Cordella med flere mot Italia*. Her hadde 180 naboer av et stålverk i Italia klaget på giftige utslipp fra stålverket.⁷⁷ Domstolen kom til at 19 av klagerne ikke hadde offerstatus ettersom de ikke bodde i kommuner som ble berørt av utslippene. De kunne heller ikke bevise at de personlig ble påvirket av situasjonen.

Likevel er det kun et krav at klager må «clai[m] to be» offer for en krenkelse. I dette ligger det at EMD prøver partenes pretensjoner. Det er altså tilstrekkelig at klager pretenderer å være offer

⁷³ Jf. EMK artikkel 34 første setning.

⁷⁴ Jf. *L'Erabliere A.S.B.L mot Belgia* [J], EMD, klagenummer 49230/07, 24. februar 2009, *Gorraiz Lizarraga med flere mot Spania* [J], EMD, klagenummer 62543/00, 27. april 2004 avsnitt 36 og lov 15. juni 2005 nr. 90, Lov om mekling og rettergang i sivile tvister (tvisteloven).

⁷⁵ Se *Tănase mot Moldova* [GC], EMD, klagenummer 7/08, 27. april 2010 avsnitt 104 og Aceves (2003) side 356.

⁷⁶ *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu (Campeanu) mot Romania* [GC], EMD, klagenummer 47848/08, 17. juli 2014 avsnitt 101 med videre henvisninger.

⁷⁷ *Cordella med flere mot Italia* [J], EMD, klagenummer 54414/13 og 54264/15, 24. januar 2019.

for krenkelse. I klagen fra de portugisiske barna pekes det på hvordan klimaendringene allerede påvirker klagerne, og at risikoen for alvorlige konsekvenser «is set to increase significantly over the course of their lifetimes».⁷⁸ Dette kan være tilstrekkelig til å oppfylle kravet om «clai[m] to be» offer for krenkelse.

Domstolen har videre lagt til grunn at «victim» tilsier at klagen først kan overprøves når klager *har vært* utsatt for krenkelse («a posteriori»)⁷⁹ Ettersom klimaendringene i sin natur er et fremtidsproblem vil offerkravet dermed utgjøre en særlig hindring for et eventuelt klimasøksmål for EMD. Til eksempel ser vi i det norske klimasøksmålet og Urgenda-dommen at fokuset er rettet mot på hvilken måte innbyggerne i de respektive landene vil påvirkes av klimaendringene *i fremtiden*.⁸⁰ Domstolen har lagt til grunn flere unntak fra de ovennevnte utgangspunktene, særlig der klagen omhandler retten til liv etter artikkel 2. Ved tolkningen av artikkel 34 har Domstolen uttalt at Konvensjonen ikke må tolkes på en «rigid, mechanical and inflexible way».⁸¹ Det følgende vil behandle unntakene oppstilt i EMD-praksis som har overføringsverdi til oppgavens tema.

2.3.2 Offerstatus ved fremtidige krenkelser

I «highly exceptional circumstances» har Domstolen lagt til grunn at klager kan «claim to be a victim of a violation of the Convention owing to the risk of a future violation».⁸² Sakene EMD har behandlet om fremtidig krenkelse har gjerne omhandlet lover som berører konkrete grupper i samfunnet, eller utvisning fra landet som vil medføre krenkelse for klager. I slike tilfeller, hvor krenkelse med sikkerhet vil inntreffe, skal klager slippe å vente med å klage til etter krenkelse har funnet sted.⁸³

⁷⁸ Jf. klagen fra de portugisiske barna (note 13) vedlegg til klagen avsnitt 8.

⁷⁹ *Tauira med flere mot Frankrike* [C], EMD, klagenummer 28304/95, 4. desember 1995 tilgjengelig på <https://lovdata.no/static/EMDN/emd-1995-028204.pdf> (sist sjekket 26. november 2020) side 130.

⁸⁰ Se Urgenda-dommen (note 10) avsnitt 5.6.2. og LB-2018-60499 under punkt 4.2.

⁸¹ *Zakharov mot Russland* [GC], EMD, klagenummer 47143/06, 2. desember 2015 avsnitt 164.

⁸² Jf. *Tauira* (note 79) side 130.

⁸³ Se Kjølbro (2017) side 103–104.

For at EMD skal behandle en sak om fremtidig krenkelse må klager «produce reasonable and convincing evidence of the likelihood that a violation affecting him personally will occur; mere suspicion or conjecture is insufficient in this respect».⁸⁴ Hvis klager ikke klarer å bevise at vedkommende vil bli utsatt for krenkelse vil Domstolen anse klagen som «manifestly ill-founded» etter EMK artikkel 35 3. ledd bokstav a, og dermed avvise klagen.⁸⁵ Et interessant spørsmål er hvordan beviskravet og bevisbyrden i EMK-retten stiller seg ved et eventuelt klimasøksmål for EMD. Dette er imidlertid et svært omfattende tema, og ettersom hovedfokuset i denne oppgaven ligger på det materielle vernet etter EMK, egner temaet seg for en egen avhandling. Beviskravet vil likevel kort kommenteres nedenfor under punkt 3.4.2. Gitt formålet med denne oppgaven anses det tilstrekkelig å nevne her at beviskravet er sannsynlighetsovervekt, og at den som påstår et faktum har bevisbyrden for dette etter prinsippet om «affirmanti incumbit probatio» (den som påstår noe må bevise påstanden).⁸⁶

I *Tauira med flere mot Frankrike* hadde Frankrikes nyvalgte president besluttet å gjenoppta atomtesting i Fransk Polynesia.⁸⁷ Klagerne mente at atomtesting ville innebære en risiko for krenkelse av deres rettigheter etter Konvensjonen, mens staten argumenterte med at klagerne ikke kunne hevde å være ofre. Til tross for at klagerne hadde fremlagt en rekke vitenskapelige bevis på risikoen ved radioaktiv forurensning, anså ikke Kommissjonen det for å være «within its remit to rule on the scientific validity of the various reports» spesielt «as there is controversy surrounding a number of points», også blant eksperter. Videre uttalte Kommissjonen at det ikke var tilstrekkelig å generelt vise til risikoen ved atomtesting, men at klagerne må ha «an arguable and detailed claim that, owing to the authorities' failure to take adequate precautions, the degree of probability that damage will occur is such that it may be deemed to be a violation, on condition that the consequences of the act complained of are not too remote». Kommissjonen la vekt på at risikoen for radioaktiv forurensning var lavere enn tidligere, og at det kun hadde forekommet én uheldig hendelse ved slik atomtesting tidligere. Frankrike hadde gjort det som

⁸⁴ Se *Tauira* (note 79) side 131.

⁸⁵ Et eksempel på dette er *Smaltini mot Italia* [A], EMD, klagenummer 43961/09, 24. mars 2015 hvor klager ikke kunne bevise at leukemien hun pådro seg hadde sammenheng med forurensningen fra en stålfabrikk.

⁸⁶ Les mer om dette i Kjølbrot (2017) side 85–91.

⁸⁷ Jf. *Tauira* (note 79).

kunne forventes av tiltak, og klagerne hadde ikke bevist at atomtestingen innebar en risiko for krenkelse. Derfor kunne ikke klagerne anses å ha offerstatus.⁸⁸

Dommen åpner for at klager kan ha offerstatus også ved fremtidige krenkelser i særlige tilfeller dersom det er sannsynlig at situasjonen vil medføre en «not too remote» krenkelse. Hva som mer presist ligger i disse kravene er uklart, og EMD vurderer hver sak konkret. Som vi skal se er det flere eksempler på at Domstolen har tatt inn saker til realitetsbehandling der krenkelse enda ikke har forekommet. Et eksempel på dette er *Taşkin med flere mot Tyrkia* hvor konsekvensene av å bo i nærheten av en gullgruve først ville bli merkbare for klagerne om 20 til 50 år fra domstidspunktet.⁸⁹ Disse sakene vil omtales nærmere i oppgavens DEL III.

DEL III MATERIELT VERN MOT KONSEKVENSENE AV KLIMAENDRINGENE

3.1 Utgangspunkter for drøftelsen av det materielle vernet

For å analysere medlemsstatenes materielle plikt til å sikre borgerne mot konsekvensene av klimaendringene, må først statenes sikreplikt etter Konvensjonen omtales nærmere. Temaet i punkt 3.2 er derfor sikreplikts utstrekning. Deretter skal det vurderes i hvilken grad EMK artikkel 2 og 8 kan sies å inneholde et materielt vern, som medlemsstatene er forpliktet til å etterleve, mot konsekvensene av klimaendringene. Her vil det søkes veiledning i EMD-praksis knyttet til artikkel 2 og 8 om miljøspørsmål som er av overføringsverdi til oppgavens tema.⁹⁰ I tråd med Domstolens fremgangsmåte behandles rettighetene etter artikkel 2 og 8 separat i oppgaven. Likevel har Domstolen anerkjent at i miljø saker vil «the scope of the positive obligations under Article 2 of the Convention largely overlap with those under Article 8».⁹¹

⁸⁸ Jf. *Tauira* (note 79) side 132.

⁸⁹ *Taşkin med flere mot Tyrkia* [J], EMD, klagenummer 46117/99, 10. november 2004. Dommen vil omtales nærmere i under oppgavens punkt 3.4.

⁹⁰ Se mer om dommenes overføringsverdi i 1.3.

⁹¹ Se *Budayeva med flere mot Russland* [J], EMD, klagenummer 15339/02, 21166/02, 11673/02 og 15343/02, 20. mars 2008 avsnitt 133 med videre henvisning.

Derfor kan flere av momentene som behandles under punkt 3.3 om artikkel 2 være relevant for punkt 3.4 om artikkel 8, og motsatt.

3.2 Medlemsstatenes plikt til å sikre menneskerettighetene

3.2.1 Kort om sikreplikts utstrekning

Etter EMK artikkel 1 skal medlemsstatene «secure» rettighetene etter Konvensjonen. I *Irland mot Storbritannia* uttalte EMD at myndighetene «must prevent or remedy any breach at subordinate levels». ⁹² Domstolen har lagt til grunn at sikreplikten både har en negativ og en positiv side. Altså må statene avstå fra inngrep i rettighetene, og aktivt iverksette tiltak for å forhindre at noens rettigheter blir krenket. ⁹³ Statene kan med andre ord også bli ansvarlige for unnlater. Det er sikreplikts positive side som er fokuset i oppgaven. Skillet mellom sikreplikts positive og negative side, og skillet mellom inngrep og positiv plikt, er imidlertid ikke avgjørende for at statens sikreplikt skal inntre og grensen vil ofte være vag. ⁹⁴

Overført til oppgavens tema kan sikreplikts positive side tilsi at medlemsstatene må avstå fra aktivitet som øker faren for global oppvarming. Et eksempel på dette kan være temaet i det norske klimasøksmålet, altså hvorvidt staten må avstå fra å tildele utvinningstillatelser for petroleum. I tillegg kan den positive sikreplikten innebære at statene pålegges å iverksette tiltak for å bekjempe klimaendringene. Aktuelle tiltak kan være å vedta lover som forhindrer klimagassutslipp og annen klimaskadelig aktivitet samt effektiv håndhevelse av disse.

Som nevnt under oppgavens punkt 2.2.2 handler menneskerettigheter i utgangspunktet om forholdet mellom statens myndigheter og borgerne. ⁹⁵ Konvensjonsstatene kan bidra til økte klimautslipp ved for eksempel å gi tillatelser til å drive klimaskadelig virksomhet. Her kan det

⁹² *Irland mot Storbritannia* [J], EMD, klagenummer 5310/71, 18. januar 1978 avsnitt 239.

⁹³ Se eksempelvis *Stjerna mot Finland* [J], EMD, klagenummer 18131/91, 25. november 1994 i avsnitt 38.

⁹⁴ Jf. Kjølbrot (2017) side 896.

⁹⁵ Se Aall (2018) side 22 og utover om dette.

legges til at staten hefter på objektivt grunnlag for sine ansattes tjenestehandlinger og ansvar kan inntre for alle typer myndighetsutøvelse.⁹⁶ Det vil sjeldent være statens myndigheter som direkte har drevet med den klimaskadelige aktiviteten, men heller firmaer og privatpersoner. Eksempler er utslipp fra fly- og veitrafikk. Praksis fra EMD har lagt til grunn at stater også kan bli ansvarlige for en risiko for krenkelse som eksisterer uavhengig av statens myndigheter, uansett om det er virksomheter, privatpersoner eller naturen som representerer risikoen.⁹⁷

Et eksempel på ovennevnte er *Vilnes med flere mot Norge*.⁹⁸ Her anførte klagerne at de var blitt påført alvorlige helseskader under dykkerarbeid i Nordsjøen, og at staten i den forbindelse ikke hadde oppfylt plikten til å beskytte klagernes liv og privatliv etter EMK artikkel 2 og 8. Dykkerne var tilknyttet et privat selskap, men myndighetene hadde ansvar for å godkjenne selskapets operasjoner. Domstolen kom til at Norge ikke hadde oppfylt sine forpliktelser etter artikkel 8 på bakgrunn av at man ikke i tilstrekkelig grad hadde informert dykkerne om den helsemessige risikoen dykkingen innebar.⁹⁹

Sikreplikten er fleksibel og hvilke krav som stilles til staten varierer utfra hvilken rettighet det er tale om. Der risikoen oppstår uavhengig av staten, har Domstolen lagt til grunn en aktsomhetsbegrensning. Forutsetningene for at statens handleplikt skal inntre i slike situasjoner kommer tydelig frem i *Osman mot Storbritannia* hvor Domstolen uttaler at:

*it must be established to its satisfaction that the authorities knew or ought to have known at the time of the existence of a real and immediate risk to the life of an identified individual or individuals [...] and that they failed to take measures within the scope of their powers which, judged reasonably, might have been expected to avoid that risk.*¹⁰⁰

⁹⁶ Jf. Aall (2018) side 58.

⁹⁷ Jf. *Opuz mot Tyrkia* [J], EMD, klagenummer 33401/02, 9. juni 2009 avsnitt 129.

⁹⁸ *Vilnes med flere mot Norge* [J], EMD, klagenummer 52806/09 og 22703/10, 5. desember 2013.

⁹⁹ Se *Vilnes med flere* (note 98) avsnitt 244.

¹⁰⁰ Jf. *Osman mot Storbritannia* [GC], EMD, klagenummer 23452/94, 28. oktober 1998 avsnitt 116.

Aktsomhetskravet gjelder generelt ved statens positive handleplikt der risikoen oppstår uavhengig av staten.¹⁰¹ Ettersom klimaendringer er en følge av samspillende bidrag fra både privatpersoner, virksomheter og fra naturens side, i tillegg til at konsekvensene bærer preg av usikkerhet, må kunnskapskravet omtales nærmere. Kravet til statens kunnskap om risikoen skal derfor behandles nedenfor i punkt 3.2.2.

3.2.2 Nærmere om kunnskapskravet

Dersom risikoen for krenkelse eksisterer uavhengig av staten må staten altså ha «knew or ought to have known» om risikoen for å kunne pålegges en handleplikt.¹⁰² Spørsmålet i det følgende er hva som skal til for at kunnskapskravet anses oppfylt i klimasaker. I *Brincat med flere mot Malta* hadde 21 klager tidligere arbeidet på et offentlig reparasjonsverft hvor de hadde blitt eksponert for asbest.¹⁰³ Som følge av dette hadde de ansatte pådratt seg ulike sykdommer. Blant annet hadde en ansatt omkommet av kreft. Et spørsmål i saken var om myndighetene hadde eller burde hatt kunnskap om de helseskadelige virkningene eksponering for asbest innebar etter at Malta ratifiserte Konvensjonen. Domstolen mente at myndighetene i alle fall hadde kunnskap om dette i 1987, da lover for å beskytte arbeidere mot asbesteksponering ble iverksatt i landet.

Vurderingen av myndighetenes kunnskap før 1987 måtte baseres på «objective scientific research». Domstolen påpekte at «up to this date a number of countries have not yet banned the substance», men at dette ikke kunne bety at faren med asbest var ukjent. Klagerne i saken hadde vist til hundretalls artikler om temaet fra 1930-tallet og utover. Staten, på sin side, hadde derimot «failed to rebut the applicants' assertion with any signed statement by a medical expert or authority, who could have attested that the medical professionals in the country were, in or around the 1970s, unaware of these worrying medically related findings at the time».¹⁰⁴ Derfor

¹⁰¹ Se Kjølbro (2017) side 896 om den positive sikreplikten etter artikkel 8.

¹⁰² Jf. *Osman* (note 100).

¹⁰³ *Brincat med flere mot Malta* [J], EMD, klagenummer 60908/11 med flere, 24. juli 2014.

¹⁰⁴ Se *Brincat* (note 103) avsnitt 105–106.

konkluderte Domstolen med at myndighetene visste, eller burde ha visst, om risikoen allerede på 1970-tallet.

I *Öneryildiz mot Tyrkia* bodde klager i et slumområde som ble brukt som søppeldynga i Istanbul.¹⁰⁵ En regional domstol publiserte i 1991 en fagrapport hvor det fremgikk at det var stor fare for metaneksplosjon i området som følge av nedbryting av søppelet. Ingenting ble gjort, og i 1993 oppstod en eksplosjon hvor klager mistet ni slektninger samt huset sitt. Klager anførte at det forelå brudd på artikkel 2. Domstolen la vekt på at ulike risikoer ved søppeldynga fremgikk av fagrapporten, herunder særlig fare for eksplosjon. Domstolen uttalte at:

*the reality nor the immediacy of the danger in question is in dispute, seeing that the risk of an explosion had clearly come into being long before it was highlighted in the report of 7 May 1991 and that, as the site continued to operate in the same conditions, that risk could only have increased during the period until it materialized on 28 April 1993.*¹⁰⁶

Domstolen kom til at myndighetene ikke hadde iverksatt adekvate tiltak, og at det derfor forelå brudd på artikkel 2. Dommene tilsier at vitenskapelige rapporter og artikler gir sterk oppfordring til å reagere.

Ovennevnte understøttes også av dommen i *Budayeva med flere mot Russland*. Her hadde et område i Russland blitt utsatt for leirras hvert år siden 1937. I år 2000 medførte et leirras åtte dødsfall, der den ene klagerens ektemann var blant de omkomne.¹⁰⁷ Domstolen la særlig vekt på varsler myndighetene hadde fått i forkant av leirraset. Varslene gjorde dem oppmerksomme på faren for leirras og behovet for forebyggende tiltak.¹⁰⁸ I tillegg var området særlig utsatt for leirras. Domstolen mente derfor at det i denne konkrete situasjonen skulle ha vært iverksatt

¹⁰⁵ *Öneryildiz* (note 53).

¹⁰⁶ Jf. *Öneryildiz* (note 53) avsnitt 100.

¹⁰⁷ *Budayeva* (note 91).

¹⁰⁸ Jf. *Budayeva* (note 91) avsnitt 148.

adekvate tiltak for å beskytte innbyggerne i området. Konklusjonen ble at staten ikke hadde oppfylt sine positive forpliktelser etter artikkel 2.

Dommen i *Kolyadenko med flere mot Russland* gir et ytterligere eksempel på at Domstolen baserer sin vurdering på tilgjengelige rapporter. En rapport hadde lagt til grunn at det ikke burde bygges i nærområdet til et vannmagasin. Senere utarbeidet «Vladivostok Emergency Commission» en rapport hvor det fremgikk ulike tiltak som burde iverksettes for å beskytte borgerne i nærheten av vannmagasinet.¹⁰⁹ Det forelå brudd på artikkel 2 som følge av mangelfull regulering av det risikofylte området, for dårlig vedlikehold av vannmagasinet og manglende varselssystem.¹¹⁰

Oppsummert viser praksis at Domstolen legger stor vekt på hva som har vært tilgjengelig av vitenskapelig forskning og rapporter når den vurderer om kunnskapskravet er oppfylt, og at det forventes at medlemsstatene innretter seg etter det vitenskapen legger til grunn. Overført til oppgavens tema foreligger det en mengde vitenskapelig forskning utgitt av anerkjente aktører som viser hvilken risiko klimaendringene innebærer.¹¹¹ Forskere har varslet faren ved klimaendringer i lang tid, altså har forskningen vært tilgjengelig lenge.¹¹² Til tross for at det er stor variasjon når det kommer til hvor alvorlig ulike stater mener klimaendringene er, tilsier ovennevnte uttalelse i *Brincat*-dommen at uenighet og ulik praksis ikke kan være et argument for at faren ved klimautslipp er ukjent.

I *Budayeva*-dommen peker Domstolen særlig på at den hyppige forekomsten av leirras på sommeren tilsa at myndighetene burde forutse et kommende leirras.¹¹³ Dommen tilsier at empiri er et tungtveiende argument for at kunnskapskravet er innfridd. Her kan forekomsten av

¹⁰⁹ Se *Kolyadenko med flere mot Russland* [J], EMD, klagenummer 17423/05 med flere, 28. februar 2012 avsnitt 162–169.

¹¹⁰ Jf. *Kolyadenko med flere* (note 109) avsnitt 173–174.

¹¹¹ Herunder FNs klimapanel og Verdens helseorganisasjon.

¹¹² FNs klimapanel ble for eksempel opprettet i 1988, etter at Verdenskommisjonen for miljø og utvikling (Brundtlandkommisjonen) utga *Vår felles fremtid* (Brundtlandrapporten) i 1987.

¹¹³ Jf. *Budayeva* (note 91) avsnitt 147.

skogbranner i Portugal som følge av økende temperaturer og snøskredfare på Svalbard som følge av smeltende is eventuelt få betydning. Dommene ovenfor viser imidlertid at sikker tidligere erfaring ikke er avgjørende. Miljøskadene i dommene ovenfor, herunder leirras og eksplosjon, har vist seg plutselig, mens klimaendringene manifesterer seg gradvis. Dette kan til en viss grad svekke dommenes overføringsverdi til klimasaker. Samtidig kan det gi en større oppfordring til å reagere at konsekvensene av klimaendringene er synlige allerede i dag og at konsekvensene vil gradvis forverres. Det vil være vanskeligere å reagere på en situasjon som oppstår plutselig, eksempelvis en eksplosjon. Ettersom det er gjennomgående enighet blant forskere om at klimaendringene innebærer en stor risiko for menneskerettighetene, og forskningen har vært tilgjengelig i lang tid, er det mye som tyder på at kunnskapskravet ville vært oppfylt i et klimasøksmål for EMD.¹¹⁴

3.2.3 Kollektivt eller individuelt vern?

Det må i utgangspunktet eksistere en risiko for krenkelse av «an identified individual or individuals» for at statens sikreplikt skal inntre.¹¹⁵ Ettersom klimaendringene er et globalt fremtidsproblem, er det vanskelig å si konkret hvem som vil bli berørt av skadevirkningene. I det norske klimasøksmålet anførte klimaorganisasjonene at «EMK verner kollektive rettigheter».¹¹⁶ Spørsmålet i det følgende er i hvilken grad medlemsstatene er forpliktet til å beskytte samfunnet generelt mot en fare for krenkelse. Altså i tilfeller der det ikke er en identifiserbar enkeltperson eller identifiserbare personer som er i fare, men det eksisterer en generell risiko.

I *Mastromatteo mot Italia* ble klagerens sønn tilfeldigvis drept av tre personer som hadde permisjon fra fengselet.¹¹⁷ Klageren mente at det utgjorde brudd på artikkel 2 at myndighetene ikke hadde overvåket gjerningsmennene bedre i løslatelsesperioden. Domstolen uttalte at den

¹¹⁴ Se oppgavens punkt 1.2 med videre henvisninger.

¹¹⁵ Jf. *Osman* (note 100) avsnitt 116.

¹¹⁶ Se klimaorganisasjonenes anførsler i LB-2018-60699 under punkt II.

¹¹⁷ *Mastromatteo mot Italia* [GC], EMD, klagenummer 37703/97, 24. oktober 2002.

positive forpliktelsen inntreer i utgangspunktet først der det foreligger en risiko for krenkelse av en «identified individual or individuals».¹¹⁸ I avsnitt 69 uttaler Domstolen at det i den konkrete saken var tale om en plikt til «general protection to society». Domstolen kom til at systemet i Italia «provides sufficient protective measures for society».¹¹⁹ Videre kom Domstolen til at det ikke var noe som tilsa at løslatelsen ville medføre fare for liv, og det forelå derfor ikke et brudd på artikkel 2.

Til tross for at det ikke forelå krenkelse i den konkrete saken, antyder *Mastromatteo*-dommen at medlemsstatene i noen tilfeller kan være forpliktet til å beskytte samfunnet generelt mot en fare for krenkelse av retten til liv. At medlemsstatene i noen tilfeller kan være forpliktet til en «general protection» støtter dommene i *Gorovenky og Bugara mot Ukraina*¹²⁰, *Bljakaj med flere mot Kroatia*¹²¹ og *Tagayeva med flere mot Russland*.¹²² Sistnevnte dom omhandlet et terrorangrep i Russland. I denne saken kom Domstolen til at myndighetene hadde tilstrekkelig med informasjon til at det kunne forventes at myndighetene gjennomførte tiltak for å stoppe terrorangrepet. Da myndighetene ikke hadde gjort dette hadde staten ikke oppfylt sine positive forpliktelser etter artikkel 2, til tross for at «the targeted individuals or groups had not been identified with precision».¹²³

Det er likevel ikke slik at enhver trussel mot retten til liv aktualiserer statens handlingsplikt. Når det kommer til statenes positive forpliktelse etter Konvensjonen, antyder ovennevnte dommer at det ikke er avgjørende om en identifiserbar enkeltperson er i fare for å bli krenket, men heller om det foreligger en «real and immediate risk to life» som staten «had or ought to have had knowledge» om.¹²⁴ Altså er det avgjørende om det er bevist at det forelå en kjent og nærliggende trussel mot retten til liv.

¹¹⁸ Se *Mastromatteo* (note 117) avsnitt 67–69.

¹¹⁹ Jf. *Mastromatteo* (note 117) avsnitt 72.

¹²⁰ *Gorovenky og Bugara mot Ukraina* [J], EMD, klagenummer 36146/05 og 42418/05, 12 januar 2012.

¹²¹ Jf. *Bljakaj med flere mot Kroatia* [J], EMD, klagenummer 74448/12, 18. september 2014 avsnitt 121.

¹²² Jf. *Tagayeva med flere mot Russland* [J], EMD, klagenummer 26562/07, 13 april 2017 avsnitt 482.

¹²³ Jf. *Tagayeva* (note 122) avsnitt 486.

¹²⁴ Se blant annet *Mastromatteo* (note 117) avsnitt 74. Hva gjelder kravet om at risikoen må være aktuell og nærliggende vil dette behandles nærmere under oppgavens punkt 3.3.

Synspunktet om «general protection» har gjerne vært nevnt under Domstolens subsumsjon og burde derfor ikke gis for stor rekkevidde, men heller vurderes konkret. Likevel kan det virke som om synspunktet nevnes under Domstolens generelle lovtolkning i *Tagayeva*-saken fra 2017, noe som kan tyde på at det har skjedd en utvikling fra 2002 i retning av en strengere positiv plikt for statene.¹²⁵ Hvor langt synspunktet om «general protection» rekker er derimot svært uklart.

3.3 Retten til liv

3.3.1 Materielt vern mot konsekvensene av klimaendringene etter artikkel 2

Artikkel 2 legger til grunn Konvensjonens mest grunnleggende rettighet, og har slik ordlyd:

*Everyone's right to life shall be protected by law.*¹²⁶

Domstolen har i gjennomgående praksis lagt til grunn at artikkel 2 innebærer en positiv plikt for medlemsstatene til å iverksette adekvate tiltak for å beskytte livene til enhver innenfor sitt myndighetsområde. Denne plikten «must be construed as applying the context of any activity, whether public or not, in which the right to life may be at stake».¹²⁷ Spørsmålet i det følgende blir om et vern mot konsekvensene av klimaendringene kan utledes av en dynamisk tolkning av artikkel 2 sett i lys av EMD-praksis.

I *Kolyadenko med flere mot Russland* mente klagerne at myndighetene satte livene deres i fare ved å slippe ut vann uten forvarsel fra et vannmagasin i nærheten av klagerens hus. Vannmagasinet manglet også nødvendig vedlikehold. Domstolen uttalte at artikkel 2 også

¹²⁵ Se *Tagayeva* (note 122) avsnitt 482 og motsetningsvis *Mastromatteo* (note 117) avsnitt 69.

¹²⁶ Jf. EMK artikkel 2 1. ledd 1. setning.

¹²⁷ Jf. *Öneryildiz* (note 53) avsnitt 69–71.

omfatter «situations where, although an applicant survived, there clearly existed a risk to his or her life».¹²⁸ Uttalelsen åpner for en vid forståelse av artikkel 2, og at statens sikreplikt inntrer allerede på tidspunktet faren for liv oppstår. Hva gjaldt klagerne i dommen som var hjemme da vannet ble sluppet ut, la Domstolen vekt på at vannet svært raskt steg opptil 1,5 meter som medførte akutt fare for klagernes liv.¹²⁹ Motsetningsvis manifesterer klimaendringene seg gradvis, ikke plutselig. Dette svekker dommens overføringsverdi til oppgavens problemstilling. På den andre siden har global oppvarming allerede medført ulike konsekvenser som ekstreme hetebølger og skogbranner i Portugal, og klimaendringene innebærer dermed «clearly» en risiko for saksøkernes liv i klagen fra de portugisiske barna.

Igjen er det klimaendringene som fremtidsproblem som er problematisk, ettersom faren for menneskeliv øker parallelt med at den globale temperaturen stiger. Da det vil være for sent å forebygge faren for liv i fremtiden, kan vernet etter artikkel 2 bli illusorisk dersom medlemsstatene ikke pålegges en handleplikt nå. Dette taler for at artikkel 2 gir et vern mot konsekvensene av klimaendringene. Klimaendringene innebærer særlig en risiko for fremtidige generasjoners rett til liv. Spørsmålet blir dermed om Konvensjonen verner om ufødt liv. Konvensjonen gir ikke et klart svar på dette. På grunn av manglende europeisk konsensus om når menneskelivet begynner, har Domstolen lagt til grunn at «the issue of when the right to life begins comes within the margin of appreciation which the Court generally considers that States should enjoy in this sphere».¹³⁰ Domstolen har altså tatt avstand fra å ta stilling til dette spørsmålet. Hvorvidt Konvensjonen verner om fremtidige generasjoners rettigheter etter artikkel 2 er derfor uavklart.

Forutsatt at artikkel 2 gir et materielt vern mot konsekvensene av klimaendringene, vil omfanget av statens positive forpliktelser under artikkel 2 «depend on the origin of the threat».¹³¹ Tap av liv som følge av klimaendringer vil være et resultat av flere samspillende faktorer hvor både naturen, virksomheter, privatpersoner og myndigheter bidrar i større eller

¹²⁸ *Kolyadenko* (note 109) avsnitt 151.

¹²⁹ *Jf. Kolyadenko* (note 109) avsnitt 153.

¹³⁰ *Jf. VO mot Frankrike* [GC], EMD, klagenummer 53924/00, 8. juli 2004.

¹³¹ *Öneryildiz* (note 53) avsnitt 137.

mindre grad. I slike tilfeller er det avgjørende om staten hadde, eller burde hatt, kunnskap om en *aktuell og nærliggende risiko for tap av liv* ettersom risikoen oppstår uavhengig av statens handlinger.¹³² Kunnskapskravet er behandlet i punkt 3.2.2, mens temaet nedenfor i punkt 3.3.2 vil være hva som ligger i kravet om en aktuell og nærliggende risiko.

3.3.2 Kravet om aktuell og nærliggende risiko for tap av liv

Kriteriene «real and immediate threat» antyder at risikoen for tap av liv må være sannsynlig og nært forestående.¹³³ Praksis viser at Domstolen foretar en konkret vurdering av om disse kriteriene er oppfylt. Videre kan det virke som Domstolens vurdering av aktuell og nærliggende risiko på den ene siden og kravet om at konsekvensen ikke må være for «remote» for å ha offerstatus på den andre siden kan gli litt over i hverandre.¹³⁴ Uttalelser i det norske klimasøksmålet illustrer også nettopp dette. Lagmannsretten uttaler at:

Sammenhengen mellom utvinningstillatelsene i 23. konsesjonsrunde og tap av menneskeliv oppfylder imidlertid klart ikke kravet til en «real and immediate» risiko. Lagmannsretten viser til [...] at det er usikkert om det vil skje utslipp basert på vedtaket, og at disse uansett vil være marginale sett opp mot samlede globale utslipp. Også om utslipp basert på vedtaket ses i sammenheng med andre klimagassutslipp, gir ikke vedtaket en «real and immediate» risiko for tap av liv for innbyggere i Norge generelt.¹³⁵

Lagmannsretten synes å legge til grunn at årsakssammenheng mellom utvinningstillatelsene og tap av menneskeliv i Norge ikke er bevist, og derfor foreligger ikke en aktuell og nærliggende risiko. Dette kunne også vært en vurdering av om konsekvensen er for fjerntliggende til å gi offerstatus.

¹³² Jf. *Osman* (note 100) avsnitt 108

¹³³ Jf. *Osman* (note 100) avsnitt 108

¹³⁴ Kravet om at konsekvensen ikke må være for «remote» for å ha offerstatus etter EMK artikkel 34 er omtalt under oppgavens punkt 2.3.2.

¹³⁵ Jf. LB-2018-60499 under punkt 4.1.

I Urgenda-dommen hadde nederlandsk høyesterett en litt annerledes forståelse av kriteriene. Nederlandsk høyesterett tolket kriteriene dithen at de:

*refer to a risk that is both genuine and imminent. The term 'immediate' does not refer to imminence in the sense that the risk must materialise within a short period of time, but rather that the risk in question is directly threatening the persons involved. The protection of Article 2 ECHR also regards risks that may only materialise in the longer term [...].*¹³⁶

Dette aktualiserer spørsmålet om hva forutsetningene er for å anse en risiko som «immediate». Begrepet «immediate» antyder en tidsmessig begrensning. Nederlandsk høyesterett i Urgenda-dommen legger imidlertid til grunn at det er avgjørende om risikoen truer de involverte personene direkte, og at det ikke er et krav om at risikoen må materialisere seg om kort tid. For å understøtte en slik forståelse viser nederlandsk høyesterett blant annet til *Öneryildiz*-dommen hvor risikoen for eksplosjon hadde eksistert fra stedet ble brukt som søppeldyngge på tidlig 1970-tallet, frem til eksplosjonen fant sted i 1993.¹³⁷ Det samme gjelder *Budayeva*-saken, hvor landsbyen hadde vært utsatt for leirras hvert år siden 1937, og det aktuelle leirraset som dannet grunnlag for klagen fant sted i 2000.¹³⁸ I begge sakene konkluderte Domstolen med at det forelå brudd på artikkel 2. Dommene kan gi uttrykk for at tidsintervallet ikke er avgjørende.

Videre har Domstolen ved flere anledninger understreket viktigheten av at Konvensjonen tolkes slik at rettighetene ikke blir teoretiske eller illusoriske.¹³⁹ På én side kan det sies at risikoen for tap av liv er nærliggende i den forstand at risikoen kun kan elimineres, eller i det minste reduseres, nå.¹⁴⁰ Om det er slik Urgenda-dommen legger til grunn, at risikoen må være direkte

¹³⁶ Jf. Urgenda-dommen (note 10) avsnitt 5.2.2.

¹³⁷ *Öneryildiz* (note 53).

¹³⁸ *Budayeva* (note 91). Se Urgenda-dommen (note 10) avsnitt 5.2.2 med videre henvisninger.

¹³⁹ Jf. oppgavens punkt 1.3 og Kjølbro (2017) side 24 om dette.

¹⁴⁰ Jf. IPCC (2018) avsnitt C.2.

truende for de involverte, kan dette være problematisk med hensyn til synspunktene knyttet til kollektivt vern behandlet under oppgavens punkt 3.2.3. Det vil være vanskelig å bevise konkret hvem sitt liv som er i fare på grunn av klimaendringene. Hvorvidt det oppfyller kravet til aktuell og nærliggende risiko at trusselen mot liv kun kan elimineres ved rask og drastisk handling er svært usikkert og krever nærmere avklaring av Domstolen.

3.4 Retten til respekt for privatliv, familieliv og hjem

3.4.1 Materielt vern mot konsekvensene av klimaendringene etter artikkel 8

Artikkel 8 lyder som følger:

*Everyone has the right to respect for his private and family life, his home and his correspondence.*¹⁴¹

Spørsmålet under punkt 3.4 er i hvilken grad artikkel 8 kan sies å gi et materielt vern mot konsekvensene av klimaendringene. I sakene nevnt under punkt 1.1 er det særlig retten til respekt for sitt privatliv og for sitt hjem som anføres å gi et vern mot klimaendringene. Praksis fra Domstolen viser at retten til privatliv, familieliv, sitt hjem og korrespondanse henger nært sammen og praksis gir inntrykk av at Domstolen behandler disse samlet.

Ordlyden av bestemmelsen favner svært vidt og det kan vanskelig gis en uttømmende definisjon av hva som omfattes.¹⁴² I miljø saker har anvendbarheten av artikkel 8 falt på hvorvidt det har vært tale om generell forverring av miljøet eller om situasjonen har hatt direkte konsekvenser for klager.¹⁴³ Denne vurderingen kan sies å ha en nær sammenheng med vurderingen av offerstatus etter artikkel 34. I tillegg stiller Domstolen krav til alvorret i situasjonen. Dette

¹⁴¹ Jf. EMK artikkel 8 1. ledd.

¹⁴² Se Kjølbros (2017) side 773–791 med videre henvisninger.

¹⁴³ Jf. Kjølbros (2017) side 895.

omtales som «the concept of threshold of severity». Etter praksis må det altså foretas en toleddet vurdering. For at den påklagede situasjonen skal omfattes av artikkel 8, må det først bevises at situasjonen påvirker klagers private sfære, familieliv eller hjem. Deretter må situasjonen være tilstrekkelig alvorlig.¹⁴⁴ Det er disse to kravene som skal behandles i det følgende.

3.4.2 Kravet om direkte konsekvenser for klager

Første ledd i vurderingen under artikkel 8 er altså om situasjonen «directly affect» klager.¹⁴⁵ I *Kyrtatos mot Hellas* eide den ene klageren en eiendom i Hellas.¹⁴⁶ I 1985 ga myndighetene byggetillatelse i området. Klager mente at byggetillatelsene stred mot en bestemmelse i den greske grunnloven som beskyttet miljøet. Dette var den greske domstolen enig i og kom til at byggingen var ulovlig. Myndighetene etterlevde imidlertid ikke avgjørelsen. For EMD anførte klagerne brudd på artikkel 8. I dommen uttalte EMD at det må eksistere en skadeeffekt på en enkeltpersons privatliv, og ikke bare en generell forringelse av miljøet. I den konkrete saken hadde ikke klagerne bevist at byutviklingen ville påvirke deres rettigheter etter artikkel 8. Det kunne stilt seg annerledes dersom miljøforringelsen besto i ødeleggelse av nærområdet rundt klagers hus, da dette kunne ha direkte betydning for klagers trivsel.¹⁴⁷ Domstolen konkluderte derfor med at det ikke forelå brudd på artikkel 8. Det er med andre ord ikke tilstrekkelig at det skjer en generell forverring av naturmiljøet som i liten grad påvirker klager.

Saksøkerne i klagen fra de portugisiske barna viser til at de bor i et område som er utsatt for skogbrann, og at hagen til en av klagerne var dekket i aske etter skogbranner i 2017. I tillegg føler klagerne på angst knyttet til risikoen ved skogbrannene og en av klagerne kom seg ikke til skolen på flere dager grunnet røyk i luften.¹⁴⁸ I motsetning til i *Kyrtatos*-dommen, er de portugisiske barna altså *direkte* påvirket av situasjonen rundt dem. Det er ganske klart at disse plagene går direkte utover klagerens privatliv og hjem. Det som er mer uklart er hvorvidt de

¹⁴⁴ Jf. *Fadeyeva mot Russland* [J], EMD, klagenummer 5572300, 9. juni 2005 avsnitt 70.

¹⁴⁵ Jf. *Fadeyeva* (note 144) avsnitt 68.

¹⁴⁶ *Kyrtatos mot Hellas* [J], EMD, klagenummer 41666/98, 22. mai 2003.

¹⁴⁷ Jf. *Kyrtatos* (note 146) avsnitt 52–53.

¹⁴⁸ Jf. klagen fra de portugisiske barna (note 13) klageskjemaet avsnitt 22.

fremtidige skadevirkningene av global oppvarming kan innfri kravet om direkte konsekvenser for klager.

Saken i *Taşkin med flere mot Tyrkia* gjaldt en tillatelse til å lete etter gull i området der klagerne bodde og til å bruke cyanid i utvinningsprosessen.¹⁴⁹ Klagerne reiste sak for nasjonale domstoler og den øverste administrative domstolen annullerte tillatelsen. Avgjørelsen ble ikke etterlevd av de lokale myndighetene. For EMD gjaldt klagen særlig de juridiske konfliktene mellom staten og borgerne, altså de prosessuelle garantiene etter artikkel 8. Dette faller på siden av oppgavens tema. Det som derimot er relevant for spørsmålet i oppgaven er det faktum at risikoen som cyanid innebar for klagernes rettigheter etter artikkel 8, først ville materialisere seg 20-50 år etter at saken var til behandling i EMD. Derfor anførte staten at artikkel 8 ikke var anvendelig.¹⁵⁰ Domstolen så til både Rio-erklæringen og Århuskonvensjonen.¹⁵¹ Videre la Domstolen vekt på at den nasjonale domstolen konkluderte med at tillatelsen innebar en trussel mot miljøet og nabopopulasjonen.

Domstolen uttalte at artikkel 8 også er anvendelig der:

*the dangerous effects of an activity to which the individuals concerned are likely to be exposed have been determined as part of an environmental impact assessment procedure in such a way as to establish a sufficiently close link with private and family life for the purposes of Article 8 of the Convention. If this were not the case, the positive obligation on the State to take reasonable and appropriate measures to secure the applicant's rights under paragraph 1 of Article 8 would be set at naught.*¹⁵²

¹⁴⁹ *Taşkin* (note 89).

¹⁵⁰ Jf. *Taşkin* (note 89) avsnitt 107.

¹⁵¹ Jf. *Taşkin* (note 89) avsnitt 98–99. Se Rio-erklæringen (note 61) og Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters, Århus, trådte i kraft 30. oktober 2001 (Århuskonvensjonen).

¹⁵² Jf. *Taşkin* (note 89) avsnitt 113.

På dette grunnlag avviste Domstolen statens anførsel. Dommen åpner for at artikkel 8 er anvendelig også der konsekvensene for klager først blir merkbare i fremtiden, men at det må foreligge en tilstrekkelig nær forbindelse mellom den påberopte situasjonen og de fremtidige konsekvensene for klager. Da global oppvarming er et resultat av flere samvirkende faktorer, vil en særlig utfordring for klager være å bevise kausalitet mellom en konkret klimaskadelig aktivitet og fremtidig krenkelse.

I *Dubetska med flere mot Ukraina* bodde klagerne i nærheten av en statsdrevet kullgruve og klagde på fysiske plager som følge av forurensning fra gruvedriften.¹⁵³ Domstolen påpekte at:

*While there is no doubt that industrial pollution may negatively affect public health in general and worsen the quality of an individual's life, it is often impossible to quantify its effects in each individual case. As regards health impairment for instance, it is hard to distinguish the effect of environmental hazards from the influence of other relevant factors, such as age, profession or personal lifestyle.*¹⁵⁴

Domstolen har altså anerkjent at bevissituasjonen i saker om forurensning er utfordrende. Domstolen mente videre at det måtte legges vekt på myndighetenes vurderinger. Likevel kunne ikke EMD «rely blindly on the decisions of the domestic authorities, especially when they are obviously inconsistent or contradict each other. In such a situation it has to assess the evidence in its entirety». Relevante bevis kunne være legeerklæringer, rapporter, uttalelser og studier. I tillegg var det relevant om situasjonen var et resultat av noe plutselig og uventet, eller om det var snakk om noe langvarig som staten var klar over at foregikk.¹⁵⁵ I den konkrete saken inneholdt saksmappen «sufficient evidence that the operation of the mine and the factory [...] have contributed to the above problems for a number of years, at least to a certain extent».¹⁵⁶ Konklusjonen ble at det forelå brudd på artikkel 8. Overført til saker om klimaet tilsier dommen at det er tilstrekkelig hvis det kan bevises at den påberopte aktiviteten eller unnlåtelsen har vært

¹⁵³ *Dubetska med flere mot Ukraina* [J], EMD, klagenummer 30499/03, 10. februar 2011.

¹⁵⁴ Jf. *Dubetska* (note 153) avsnitt 106.

¹⁵⁵ Jf. *Dubetska* (note 153) avsnitt 107-108.

¹⁵⁶ Jf. *Dubetska* (note 153) avsnitt 113.

en medvirkende faktor i årsaksrekken. Hva som mer konkret skal til for at kravet om årsakssammenheng er oppfylt ved fremtidige konsekvenser, er uklart.

Saken i *Tătar mot Romania* omhandlet, i likhet med *Taşkin*-saken, en gullgruve som klagerne bodde i nærheten av hvor cyanid ble brukt i utvinningsprosessen.¹⁵⁷ I 2000 skjedde det en miljøulykke på stedet. En rapport fra FN kom til at 100.000 kubikkmeter med cyanidforurenset avløpsvann hadde blitt sluppet ut i miljøet. Klagerne anførte for EMD at det forelå brudd på artikkel 8 da utvinningsprosessen innebar en helserisiko for dem. Det ble blant annet vist til at astmaen til den ene klageren var forverret. Domstolen mente at klagerne ikke hadde bevist i tilstrekkelig grad at det forelå årsakssammenheng mellom forverret astma og eksponeringen for cyanid. Domstolen la imidlertid vekt på føre var-prinsippet («le principe de précaution»), og viste til at myndighetene hadde latt gullgruven fortsette driften etter ulykken i 2000.¹⁵⁸ Konklusjonen ble at rumenske myndigheter hadde brutt artikkel 8.¹⁵⁹ Dommen åpner for at føre var-prinsippet er relevant for tolkningen av vernet etter artikkel 8.

Overført til saker om klimaendringer tilsier føre var-prinsippet at manglende kunnskap om konsekvenser ikke skal brukes som begrunnelse for å unnlate handling. I *Hardy og Maile mot Storbritannia* fra 2012, to år etter *Tătar*-dommen, ignorerer Domstolen imidlertid føre var-prinsippet til tross for at partene uttrykkelig hadde vist til det.¹⁶⁰ Det er dermed svært usikkert om føre var-prinsippet kan tillegges særlig vekt ved tolkningen av Konvensjonen.

Der bruken av cyanid i utvinningsprosessene innebar en direkte fremtidig helserisiko for klagerne i *Taşkin*- og *Tătar*-dommene, foreligger det flere ledd i årsaksrekken i det norske klimasøksmålet. Her må letingen etter olje først føre til funn. Deretter er det særlig

¹⁵⁷ *Tătar mot Romania* [J], klagenummer 67021/01, 27. januar 2009.

¹⁵⁸ Føre-var-prinsippet kommer til uttrykk i Rio Erklæringens prinsipp 15: «Where there are threats of serious or irreversible damage, lack of full scientific certainty shall not be used as a reason for postponing cost-effective measures to prevent environmental degradation». Se også Bugge (2019) side 102-103.

¹⁵⁹ Jf. *Tătar* (note 157) avsnitt 109–120.

¹⁶⁰ Se *Hardy og Maile mot Storbritannia* [J], klagenummer 31965/07, 14. februar 2012 avsnitt 185–186 og les mer om føre var-prinsippets betydning for EMK i Pedersen (2018).

forbrenningen av olje og/eller gass som vil bidra til global oppvarming.¹⁶¹ Det er først konsekvensene av de økte temperaturene som kan affisere norske borgere i fremtiden. Mye kan tyde på at det er ett ledd for mye i årsaksrekken til at kravet om en nær forbindelse mellom utvinningstillatelsene og skadevirkningene av global oppvarming er oppfylt. Her vil momenter under oppgavens punkt 2.3.2 om offerstatus ved fremtidige krenkelser kunne ha betydning. Et argument for at kravet om årsakssammenheng er oppfylt, vil være at norske borgeres vern etter artikkel 8 kan bli «set at naught» ettersom konsekvensene av klimaendringene kun kan forebygges ved rask og drastisk handling. Dersom Domstolen anser føre var-prinsippet som relevant ved tolkningen av Konvensjonen i et eventuelt klimasøksmål, vil prinsippet også kunne være et tungtveiende argument i klagers favør når det kommer til kravet om direkte konsekvenser for klager.

3.4.3 Alvorlighetsterskelen

I *Denisov mot Ukraina* oppsummeres alvorlighetsterskelen slik:

The concept of threshold of severity has been specifically examined under Article 8. In environmental cases, in particular, an arguable claim under Article 8 may arise where an environmental hazard attains a level of severity resulting in significant impairment of the applicant's ability to enjoy his or her home or private or family life. The Court has ruled that the assessment of this minimum level in such cases is relative and depends on all the circumstances of the case, such as the intensity and duration of the nuisance and its physical or mental effects on the individual's health or quality of life [...].¹⁶²

Det må altså foretas en konkret helhetsvurdering av omstendighetene i saken og om disse samlet sett er tilstrekkelig alvorlige. Som vist ovenfor under 3.4.2 har de påberopte plagene i klagen fra de portugisiske barna ganske klart hatt innvirkning på livene til klagerne. Spørsmålet er om

¹⁶¹ Les mer om konsekvensene av utvinningstillatelsene i LB-2018-60499 under punkt I «Sakens bakgrunn».

¹⁶² *Denisov mot Ukraina* [GC], EMD, klagenummer 76639/11, 25. september 2018 avsnitt 111.

de nevnte konsekvensene overgår alvorlighetsterskelen etter artikkel 8 som EMD har lagt til grunn.

I *Martinez Martinez og María Pino Manzano mot Spania* klaget saksøkerne på lyd- og støvforurensning fra et steinbrudd i nærheten av der klagerne bodde. Domstolen la vekt på at klagerne bodde i en industrisone, og at en ekspertrapport hadde lagt til grunn at støy- og støvplagene så vidt overgikk standarden, men at de var tålelige.¹⁶³ Domstolen konkluderte med at det ikke forelå noe brudd på artikkel 8. Det er altså ikke tilstrekkelig at plagene akkurat overgår normalen. Motsetningsvis forelå det brudd på artikkel 8 i *Dubetska med flere mot Ukraina*.¹⁶⁴ I denne saken hadde kullgruven klagerne bodde i nærheten av medført flere miljøproblemer i området slik som sot, støv og forurensning av vann. Noen av klagerne hadde utviklet helseskader som følge av forurensningen, blant annet bronkitt og kreft. Domstolen anerkjente at myndighetene hadde forsøkt å begrense konsekvensene for klagerne i flere år. Likevel hadde ingen av forsøkene vært vellykket. Domstolen kom til at det forelå brudd på artikkel 8.

I saken *Jugheli med flere mot Georgia* bodde klagerne i nærheten av et gasskraftverk.¹⁶⁵ Klagerne mente staten ikke hadde beskyttet dem mot luftforurensning, støy og elektromagnetisk forurensning fra gasskraftverket som negativt hadde påvirket miljøet rundt dem, samt utsatt klagerne for en helserisiko. I den konkrete vurderingen uttalte Domstolen at perioden på litt under ett år og ni måneder med skadelige utslipp var tilstrekkelig til at artikkel 8 kom til anvendelse.¹⁶⁶ Videre la Domstolen vekt på en ekspertrapport som la til grunn at fraværet av en buffersone mellom klagernes hjem og gasskraftverket utsatte klagerne for en risiko. I tillegg var konsentrasjonen av farlige stoffer i utslippene dobbelt så høye som normalen. Dette innebar at klagerne var utsatt for en risiko for diverse sykdommer. Den ene klageren led blant annet av nevrasteni og asteni. Domstolen påpekte videre at artikkel 8 er anvendelig også der forurensningen ikke utsetter klagers helse for alvorlig risiko («seriously

¹⁶³ *Martinez Martinez og María Pino Manzano mot Spania* [J], EMD, klagenummer 61654/08, 3. juli 2012 avsnitt 46–51.

¹⁶⁴ *Dubetska* (note 153). Dommen er omtalt under oppgavens punkt 3.4.2.

¹⁶⁵ *Jugheli* (note 53).

¹⁶⁶ *Jf. Jugheli* (note 53) avsnitt 65.

endangering»¹⁶⁷ Til tross for at luftforurensningen ikke hadde forårsaket noen kvantifiserbar skade på klagerne helse, la Domstolen vekt på at forurensningen gjorde klagerne mer sårbare for sykdommer. Konsekvensene nådde dermed en slik alvorlighetsgrad at det var innenfor rammen av artikkel 8.

Hva gjelder klagen fra de portugisiske barna, kan konsekvensene i form av angst og aske i hagen sies å ligge et sted midt imellom alvorlighetsgradene i sakene ovenfor. Klagen gir ikke uttrykk for hvor sterk grad av angst barna føler på, men angst har noen likhetstrekk med nevrasteni og asteni. Dette taler for at det overgår alvorlighetsterskelen. Det kan kanskje sies å øke Alvoret i saken at det er tale om barn og at røykplagene har vært så intense at den ene klageren ikke kom seg til skolen. I tillegg vil skogbrannene og luftforurensningen disse medfører utsette barna, i likhet med fakta i *Jugheli*-saken, for en risiko for alvorlige sykdommer i fremtiden. Her kan det også nevnes at to graders global oppvarming innebærer «severe and widespread impacts/risks» og risiko for irreversible konsekvenser.¹⁶⁸ Samlet sett kan det virke som at konsekvensene for de portugisiske barna overgår alvorlighetsterskelen.

DEL IV BALANSEN MELLOM KOLLIDERENDE INTERESSER

4.1 Forutsetninger for videre drøftelse

Dersom EMD tar inn en klimasak til realitetsbehandling og kommer til at EMK inneholder et vern mot konsekvensene av klimaendringene, må Domstolen foreta en avveining mellom kolliderende interesser. I det norske klimasøksmålet må interessen for å beskytte borgere mot konsekvensen av klimaendringene avveies mot statens økonomiske interesser. Ettersom petroleumsnæringen er Norges viktigste næring vil det få betydelige økonomiske konsekvenser for norsk økonomi i fremtiden dersom utvinningstillatelsene anses å være

¹⁶⁷ Jf. *Jugheli* (note 53) avsnitt 67–71.

¹⁶⁸ NIM (2020) side 20.

konvensjonsstridige.¹⁶⁹ Tiltak mot klimaendringene kan også påvirke forbrukersamfunnet, og på den måten gripe inn i borgeres velferd. I et klimasøksmål kan derfor avveiningen mellom vernet mot klimaendringer på den ene siden, og andre samfunnsinteresser på den andre siden, være særlig utfordrende. I avveiningen av disse interessene kan statene bli tilkjent en større eller mindre skjønnsmargin. Dette er temaet i oppgavens DEL IV. I både DEL IV og de avsluttende refleksjonene i DEL V legges det til grunn som en forutsetning at de prosessuelle kravene behandlet i DEL II er oppfylt og at Konvensjonen inneholder et materielt vern mot konsekvensene av klimaendringene.

4.2 Intensiteten av Domstolens overprøving

4.2.1 Doktrinen om statenes skjønnsmargin

Det følger av Konvensjonens artikkel 1 at «The High Contracting Parties» skal sikre Konvensjonens rettigheter. Ordlyden impliserer at det primært er medlemsstatenes ansvar å oppnå forpliktelsene etter Konvensjonen. Dette understøttes av artikkel 35 som legger til grunn at nasjonale rettsmidler må være uttømt før en sak bringes inn for EMD, og artikkel 13 som legger til grunn at alle har rett til å få prøvd sine konvensjonsrettigheter ved en nasjonal myndighet. At medlemsstatene har hovedansvaret for å sikre Konvensjonens rettigheter og friheter, er også kalt subsidiaritetsprinsippet.¹⁷⁰ Altså har Domstolen en *subsidiær* rolle. I tillegg står statssuverenitetsprinsippet sterkt i EMK-retten.¹⁷¹ At Domstolen ikke prøver en sak *in abstracto*, kan begrunnes i disse prinsippene. Dersom Domstolen prøver abstrakte klager, vil det utfordre statenes suverene rett til å bestemme egen politikk.¹⁷²

For å ivareta subsidiaritetsprinsippet og statssuverenitetsprinsippet har EMD utviklet doktrinen om statenes skjønnsmargin («margin of appreciation»). Om begrunnelsen for statens

¹⁶⁹ Les mer om petroleumsnæringens betydning for Norge på regjeringen sine nettsider: <https://www.regjeringen.no/no/tema/energi/olje-og-gass/id1003/> (sist sjekket 16. november 2020). En nærmere økonomisk vurdering av petroleumsnæringen faller utenfor oppgavens omfang.

¹⁷⁰ Les mer i Settem (2016).

¹⁷¹ Se oppgavens punkt 2.2.1 og Skatvik (2013).

¹⁷² Se oppgavens punkt 2.3 om dette.

skjønnsmargin uttalte EMD i *Hatton med flere mot Storbritannia* at nasjonale myndigheter «have direct democratic legitimation and are, as the Court has held on many occasions, in principle better placed than an international court to evaluate local needs and conditions». ¹⁷³ Domstolen har altså tilkjent medlemsstatene en viss skjønnsmargin ved etterlevelsen av Konvensjonens forpliktelser, både når det kommer til sikring av – og ved inngrep i – rettighetene. ¹⁷⁴

Etter utkastet til 15. tilleggsprotokoll skal følgende tas inn i Konvensjonens fortale:

Affirming that the High Contracting Parties, in accordance with the principle of subsidiarity, have the primary responsibility to secure the rights and freedoms defined in this Convention and the Protocols thereto, and that in doing so they enjoy a margin of appreciation, subject to the supervisory jurisdiction of the European Court of Human Rights established by this Convention. ¹⁷⁵

Protokollen trer i kraft så snart alle medlemsstatene har ratifisert den. Jo mindre skjønnsmargin staten blir tilkjent, desto mer intenst overprøver Domstolen statens etterlevelse av konvensjonsforpliktelsene. Hvor stor skjønnsmargin statene tilkjennes avhenger av flere ulike momenter som er lagt til grunn i EMD-praksis. ¹⁷⁶ Momenter som kan gjøre seg gjeldende ved klimasøksmål, og i hvilken retning de trekker, gjennomgås nedenfor under 4.2.2.

¹⁷³ Jf. *Hatton med flere mot Storbritannia* [GC], EMD, klagenummer 36022/97, 8. juli 2003 avsnitt 97.

¹⁷⁴ Se Kjølbros (2017) side 26–27.

¹⁷⁵ Jf. Europarådet (2013). Per 10. desember 2020 har protokollen enda ikke tredd i kraft.

¹⁷⁶ Se gjennomgang av relevante momenter i Aall (2018) side 155–161.

4.2.2 Skjønnsmarginen i klimasøksmål

Spørsmålet i det følgende er hvor stor skjønnsmargin medlemsstatene kan bli tilkjent i klimasaker. I *Hatton*-dommen uttalte Domstolen at staten må tilkjennes en vid skjønnsmargin i saker om «social and economic policies» ettersom meninger omkring dette vil være omstridt.¹⁷⁷ Da klimaspørsmål tradisjonelt har vært et politisk anliggende, taler dette for en bred skjønnsmargin i klimasaker. Dette understøttes videre av at forebygging av global oppvarming kan gå på bekostning av andre sosiale og økonomiske interesser.

Statenes skjønnsmargin avhenger videre av om det foreligger en «European consensus» på området.¹⁷⁸ Flere momenter kan her være av mulig betydning. I 2019 erklærte Europaparlamentet en «climate and environmental emergency», det er økt antall nasjonale klimasøksmål og økte ambisjoner når det kommer til utslippskutt, i tillegg til EUs signering av Parisavtalen.¹⁷⁹ Dette antyder et økende fokus på klimakrisens alvorlighet og økte ambisjoner når gjelder å forebygge klimaendringer, hvilket kan medføre at Domstolen i dag anser seg kompetent til å overprøve statenes lovgivning på klimaområdet. I *Fadeyeva*-dommen blir rettsutviklingen når det kommer til miljø bekreftet og det uttales at i «recent decades environmental pollution has become a matter of growing public concern» og som en konsekvens har medlemsstatene «adopted various measures in order to reduce the adverse effects of industrial activities».¹⁸⁰ Hva som skal til for at det foreligger en europeisk konsensus og om det foreligger en konsensus om klima er derimot svært usikkert. En nærmere behandling av dette spørsmålet faller utenfor oppgavens omfang. Gitt oppgavens formål er det tilstrekkelig å vise til ovennevnte momenter som kan være av betydning i en slik vurdering.

Domstolen anser ofte nasjonale myndigheter bedre egnet til å vurdere teknisk vanskelige spørsmål.¹⁸¹ Slike vurderinger forutsetter ofte faglige kunnskaper og nærhet til situasjonen for

¹⁷⁷ *Hatton*-dommen (note 173) avsnitt 97.

¹⁷⁸ Se blant annet *Lautsi med flere mot Italia* [GC], EMD, klagenummer 30814/06, 18. mars 2011 avsnitt 70.

¹⁷⁹ Hva gjelder økte ambisjoner er et eksempel på dette at Norge forsterket sine klimamål under Parisavtalen i 2020 til å redusere sine utslipp med 50% og opp mot 55% innen 2030 sammenlignet med 1990. Les mer på <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/norge-forsterker-klimamalet-for-2030-til-minst-50-prosent-og-opp-mot-55-prosent/id2689679/> (sist sjekket 20. oktober 2020).

¹⁸⁰ Jf. *Fadeyeva* (note 144) avsnitt 103.

¹⁸¹ Jf. blant annet *Öneryildiz* (note 53) avsnitt 107.

å kunne ta en veloverveid avgjørelse. Derfor har Domstolen lagt til grunn at ved «environmental issues the State must be allowed a wide margin of appreciation».¹⁸² Spesielt kan dette argumentet overføres til det norske klimasøksmålet der det er tale om å veie sterke økonomiske interesser av oljeutvinning mot mer usikre fremtidige konsekvenser av utvinningstillatelsene. Avveiningen forutsetter derfor faglige vurderinger, i tillegg til at beslutningen må gjenspeile norsk politikk for å ha demokratisk legitimitet. Disse momentene taler for en vid skjønnsmargin.

I *Budayeva*-saken uttalte Domstolen at staten nyter en vid skjønnsmargin «in the sphere of emergency relief in relation to a meteorological event, which is as such beyond human control, than in the sphere of dangerous activities of a man-made nature».¹⁸³ I motsetning til i *Budayeva*-saken hvor det var tale om en plutselig naturkatastrofe i form av et jordskred, har norske myndigheter faktisk kontroll over utvinningstillatelsene til tross for at konsekvensene for klimaet er mer usikre. At myndighetene har kontroll over aktiviteten, kan derfor tilsi en snevrere skjønnsmargin.

Til slutt påvirkes skjønnsmarginen av den konkrete rettighetens karakter.¹⁸⁴ Her kan det få betydning at klimaendringene kan påvirke Konvensjonens mest fundamentale rettighet, retten til liv. Dette kan tilsi et behov for inngående prøving, noe som igjen taler for en snevrere skjønnsmargin. Samtidig kan strenge tiltak for å forhindre global oppvarming gå utover borgernes konvensjonsrettigheter, blant annet etter artikkel 8. Eksempler på inngripende klimatiltak kan være å forby flyturer, bruk av bensinbiler og kjøp og salg av kjøtt. Strenge klimatiltak vil altså gripe hardt inn i borgeres autonome frihet og selvbestemmelsesrett, mens langtidseffekten av forebyggende tiltak vil være mer usikker. Dette impliserer en utfordrende avveining, som igjen taler for en vid skjønnsmargin i klimasaker.

¹⁸² *Giacomelli mot Italia* [J], EMD, klagenummer 59909/00, 2. november 2006 avsnitt 78.

¹⁸³ Se *Budayeva* (note 91) avsnitt 135.

¹⁸⁴ Jf. Kjølbro (2017) side 27 med videre henvisninger.

Oppsummert er det et åpent spørsmål hvor stor skjønnsmargin statene kan tilkjennes i et klimasøksmål ettersom ulike momenter trekker i hver sin retning. I Urgenda-dommen uttalte nederlandsk høyesterett at dersom det foreligger en reell og umiddelbar risiko for brudd på artikkel 2 eller 8, er statene «obliged to take appropriate steps without having a margin of appreciation».¹⁸⁵ I det norske klimasøksmålet uttalte lagmannsretten derimot at:

*dersom vedtaket likevel skulle anses å gi en «real and immediate» risiko for tap av liv, eller stå i en «direct and immediate» sammenheng med alvorlige inngrep i retten til privatliv, familieliv eller hjem, vil det måtte skje en nærmere prøving av om staten har oppfylt sin positive forpliktelse til å beskytte rettighetene [...]. Staten vil i den forbindelse ha en skjønnsmargin.*¹⁸⁶

Uttalelsen er uklar med hensyn til om Norge tilkjennes en skjønnsmargin i vurderingen av *om* de skal handle, eller ved vurderingen av *hva* som bør gjøres. Hvor lagmannsretten mener at staten har en skjønnsmargin der det foreligger en reell og umiddelbar risiko, legger nederlandsk høyesterett til grunn i Urgenda-dommen at statene i en slik situasjon må iverksette adekvate tiltak *uten* å nyte noen skjønnsmargin.

Dersom det, slik nederlandsk høyesterett i Urgenda-dommen påpeker, foreligger en reell og umiddelbar risiko for krenkelse, er ikke *valget om det skal gjøres noe eller ikke* en del av statenes skjønn. Praksis fra EMD viser at Domstolen krever at *noe* blir gjort. Når det kommer til *hva* som kreves av forebyggende tiltak nyter statene derimot en skjønnsmargin, slik lagmannsretten også legger til grunn i det norske klimasøksmålet.¹⁸⁷ Hvor stor skjønnsmargin EMD ville tilkjent statene i denne vurderingen er ganske usikkert.

¹⁸⁵ Jf. Urgenda-dommen (note 10) avsnitt 5.3.2.

¹⁸⁶ Jf. LB-2018-60499 punkt 4.2.

¹⁸⁷ Jf. *Budayeva* (note 91) om dette.

DEL V AVSLUTTENDE REFLEKSJONER

Denne oppgaven har vist at det foreligger mange uavklarte spørsmål hva gjelder medlemsstatenes forpliktelser etter EMK til å sikre borgerne mot konsekvensene av klimaendringene. Til tross for at flere av spørsmålene til nå er behandlet i nasjonale klimasøksmål, er det kun EMD som kan avklare og eventuelt utvikle rettsstillingen etter Konvensjonen. Derfor vil spørsmålene i oppgaven først bli avklart dersom EMD tar inn en sak om klimaendringer – for eksempel klagen fra de portugisiske barna – til realitetsbehandling. Dersom konsekvensene av klimaendringene anses å være innenfor Konvensjonens territorielle, personelle og materielle anvendelsesområde, kan det tenkes at manglende tiltak for å forebygge problemet kan utgjøre en krenkelse av Konvensjonens artikkel 2 eller 8. Staten vil likevel tilkjennes en skjønnsmargin som kan gjøre at EMD viker tilbake for å dømme staten i klimasaker. Et siste tema som gjenstår å belyse er hvilken innsats medlemsstatene vil være forpliktet til når det gjelder vernet mot konsekvensene av klimaendringene.

Et klart utgangspunkt er at én stat ikke kan bekjempe klimaendringene alene.¹⁸⁸ Gjennomgående EMD-praksis har lagt til grunn at Konvensjonen innebærer en innsatsforpliktelse – ikke resultatforpliktelse – for statene. Statene må iverksette «appropriate measures» for å beskytte borgernes rettigheter etter Konvensjonen, men Konvensjonen skal ikke pålegge en «impossible or disproportionate burden on the authorities».¹⁸⁹ Spørsmålet i det følgende blir hvilken innsats EMD *de lege ferenda* kan forvente av medlemsstatene når det gjelder vernet mot konsekvensene av klimaendringene. FNs klimapanel stiller egne krav til «annex I countries», altså industrialiserte land.¹⁹⁰ I det følgende vil drøftelsen ta utgangspunkt i krav for disse landene, og ikke utviklingsland, da denne kategorien gjør seg gjeldende for europeiske land.

¹⁸⁸ Slik også NIM (2020) påpeker på side 102.

¹⁸⁹ *Georgel og Georgeta Stoicescu mot Romania* [J], EMD, klagenummer 9718/03, 26. juli 2011 avsnitt 51.

¹⁹⁰ Jf. «Parties & Observers», <https://unfccc.int/parties-observers#:~:text=Annex%20I%20Parties%20include%20the,Central%20and%20Eastern%20European%20States> (sist sjekket 3. desember 2020).

En første innfallsvinkel er å anse konkrete klimaskadelige aktiviteter som konvensjonsstridige. Utvinningstillatelsene i det norske klimasøksmålet er et eksempel på slik aktivitet.¹⁹¹ Det ville imidlertid ha medført uoverskuelige ringvirkninger dersom EMD hadde ansett utvinningstillatelsene i det norske klimasøksmålet for å være i strid med EMK artikkel 2 og/eller 8. Først og fremst for oljenasjonen Norge, men også for verden dersom Norge ikke lenger kan drive med oljeeksport. I tillegg er et utslag av statssuverenitetsprinsippet en rett til å utnytte egne naturressurser innenfor egen jurisdiksjon.¹⁹² Derfor er denne innfallsvinkelen problematisk både med hensyn til statssuverenitetsprinsippet og demokratisk legitimitet. Dette tilsier at det vil innebære en «disproportionate burden» å nekte Norge å tildele utvinningstillatelser.

En annen innfallsvinkel kan være å se til en internasjonal minstestandard for utslippskutt slik som i Urgenda-dommen.¹⁹³ Som nederlandsk høyesterett påpeker har det vært bred enighet om en reduksjon av klimagassutslipp på 25-40% innen 2020 sammenlignet med 1990-nivåer på de fleste internasjonale klimakonferanser i senere tid.¹⁹⁴ På klimakonferansen i Cancún ble det uttalt på vegne av EU at medlemsstatene ser seg forpliktet til å redusere klimagassutslipp med «25 to 40 per cent by 2020 and by 80 to 95 per cent by 2050».¹⁹⁵ I tillegg er det bred enighet blant de fleste industriland om en prosentvis reduksjon av klimagassutslipp som ender med nullutslipp i år 2050 sammenlignet med utslipp i 1990. En slik reduksjon er nødvendig for å overholde Parisavtalens målsetning om en maksimal temperaturøkning på 2°C. Dette kan tale for at reduksjon av utslipp mindre enn eksempelvis 40-50% innen 2030 sammenlignet med 2010-nivåer kan være konvensjonsstridig. Å pålegge statene en prosentvis reduksjon av klimagassutslipp vil være mindre inngripende for medlemsstatene. Løsningen vil være mer i tråd med statssuverenitetsprinsippet og hensynet til demokratisk legitimitet, da statene selv kan bestemme hvordan utslippskuttmålet oppnås.

¹⁹¹ Se mer om dette i LB-2018-60499 punkt 4.2.

¹⁹² Se Bugge (2019) side 85.

¹⁹³ Jf. Urgenda-dommen (note 10) avsnitt 6.2–6.4. Se oppgavens punkt 1.3 om betydningen av internasjonal rett som kilde.

¹⁹⁴ Jf. Urgenda-dommen (note 10) avsnitt 7.2.1–7.2.3.

¹⁹⁵ UNFCCC (2011) side 4–5.

Ifølge Miljødirektoratet har klimagassutslippene i Norge gått ned med 2,3% fra 1990 til 2019, noe som tilsier at Norge ligger langt fra den internasjonale minstestandarden som legges til grunn i Urgenda-dommen.¹⁹⁶ Problemet med å legge til grunn en minstestandard for utslippskutt er at kun de direkte utslippene fra landets territorium er målbare. I 2019 kom 0,12% av de totale klimagassutslippene i verden fra norsk territorium. Forbrenning av olje og gass utvunnet fra norsk territorium og solgt til utlandet forårsaker imidlertid «om lag ti ganger så store utslipp».¹⁹⁷ Dette viser at statenes respektive bidrag til den globale klimakrisen vil være svært vanskelig å måle nøyaktig ettersom det ofte er indirekte utslipp som er problematisk. En regel om en minstestandard for klimautslippskutt vil derfor ikke effektivt ivareta et vern mot konsekvensene av klimaendringene. I tillegg vil regelen være vanskelig å praktisere. Ovennevnte synspunkter kan tyde på at EMK kanskje ikke er rette instrument for å bekjempe global oppvarming.

Likevel vil det også kunne bli sett på som problematisk å ikke dømme medlemsstatene i et klimasøksmål. Dette vil åpne for at private aktører med medlemsstatenes tillatelse kan fortsette å slippe ut klimagasser som før, mens skadevirkningene av global oppvarming vil påvirke grunnleggende menneskerettigheter i fremtiden. En mulig løsning kan være å utarbeide en tilleggsprotokoll om vern mot konsekvensene av klimaendringene. Tilleggsprotokollen må i så fall utformes på en presis måte og begrenses til det som er mulig å håndheve, slik at hensynet til medlemsstatenes forutberegnelighet og suverenitet ivaretas. Det er likevel vanskelig å se hvordan en tilleggsprotokoll kan gi et bedre vern mot konsekvensene av klimaendringene enn det som fremgår av Parisavtalen uten at det vil stride mot statsuverenitetsprinsippet.

Som det fremgår av oppgaven er det altså enda ikke avklart om og i hvilken grad Europarådets medlemsstater er forpliktet til å sikre borgerne mot konsekvensene av klimaendringene etter Konvensjonen. Tanken om at menneskerettigheter og klima henger sammen er imidlertid anerkjent og EMK og EMD vil kunne ha en aktiv rolle i den europeiske rettsutviklingen på området. I motsetning til under Parisavtalen, kan enkeltindivider klage inn stater for EMD med

¹⁹⁶ Miljødirektoratet, <https://miljostatus.miljodirektoratet.no/tema/klima/norske-utslipp-av-klimagasser/> (sist sjekket (16. november 2020).

¹⁹⁷ NIM (2020) side 23.

EMK som rettslig grunnlag. I tillegg er EMDs dommer bindende for medlemsstatene. Dette gjør at EMK og EMD kan være viktige og virkningsfulle rettslige instrumenter i møte med klimaendringene.

REFERANSER

Lover

Grunnloven	Lov 17. mai 1814, Kongeriket Norges Grunnlov.
Menneskerettsloven	Lov 21. mai 1999, Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett.
Tvisteloven	Lov 15. juni 2005 nr. 90, Lov om mekling og rettergang i sivile tvister.

Konvensjoner

EMK eller Konvensjonen	Europarådet, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Roma, signert 4. november 1950, trådte i kraft 3. september 1953. (Den europeiske menneskerettskonvensjonen).
Wienkonvensjonen	FNs Folkerettskommisjon, Vienna Convention on the law of treaties, Wien, åpnet for signering 23. mai 1969, trådte i kraft 27. januar 1980.
Klimakonvensjonen	FN, United Nations Framework Convention on Climate Change Rio de Janeiro, skrevet 9. mai 1992, Norge signerte 4. juni 1992, trådte i kraft 21. mars 1994. (FNs klimakonvensjon/klimakonvensjonen eller UNFCCC).
Århuskonvensjonen	FN, Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters, Århus, undertegnet 25. Juni 1998, trådte i kraft 30. oktober 2001 (Århuskonvensjonen).
APTHHA	FNs Folkerettskommisjon, Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, 2001. Les artiklene med kommentarer her

https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_7_2001.pdf (sist sjekket 4. desember 2020).

ARS

FNs Folkerettskommisjon, Articles on State Responsibility for International Wrongful Acts, 2001. Les artiklene med kommentarer her https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (sist sjekket 8. desember 2020).

Parisavtalen

FN, Paris Agreement, Paris, signert av Norge 22. april 2016, trådte i kraft 4. november 2016.

Forberedelser til protokoller

Europaparlamentet (2009)

Europaparlamentets komité for rettslige spørsmål og menneskerettigheter, Preparation of an additional protocol to the European Convention on Human Rights, on the right to a healthy environment, 29. september 2009. Tilgjengelig på <https://pace.coe.int/en/files/12328/html> (sist sjekket 4. desember 2020).

Europarådet (2013)

Europarådet, Protocol No. 15 amending the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Strasbourg, 2013. Utkastet kan leses her https://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_15_ENG.pdf (sist sjekket 19. oktober 2020).

Domstolspraksis

Norsk rettspraksis

Høyesterett

HR-2020-841-U.

HR-2020-846-J.

Lagmannsretten

LB-2018-60499.

EMD-praksis, klager til EMD og kommuniserte klager

Al-Skeini med flere mot Storbritannia [GC], EMD, klagenummer 55721/07, 7. juli 2011.

Banković med flere mot NATO-landene [GC], EMD, klagenummer 52207/99, 12. desember 2001.

Ben el Mahi mot Danmark [A], EMD, klagenummer 5853/06, 11. desember 2006.

Bljakaj med flere mot Kroatia [J], EMD, klagenummer 74448/12, 18. september 2014.

Brincat med flere mot Malta [J], EMD, klagenummer 60908/11, 62110/11, 62129/11, 62312/11 og 62338/11, 24. juli 2014.

Budayeva med flere mot Russland [J], EMD, klagenummer 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 og 15343/02, 20. mars 2008.

Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu (Campeanu) mot Romania [GC], EMD, klagenummer 47848/08, 17. juli 2014.

Cordella med flere mot Italia [J], EMD, klagenummer 54414/13 og 54264/15, 24. januar 2019.

Denisov mot Ukraina [GC], EMD, klagenummer 76639/11, 25. september 2018.

Duarte Agostinho med flere mot Portugal og 33 andre stater [kommunisert klage], EMD, klagenummer 39371/20, formidlet 13. november 2020, publisert 30. november 2020.

Tilgjengelig på [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-206535%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-206535%22]}) (sist sjekket 30. november 2020).

Dubetska med flere mot Ukraina [J], EMD, klagenummer 30499/03, 10. februar 2011.

Fadeyeva mot Russland [J], EMD, klagenummer 55723/00, 9. juni 2005.

Georgel og Georgeta Stoicescu mot Romania [J], EMD, klagenummer 9718/03, 26. juli 2011.

Giacomelli mot Italia [J], EMD, klagenummer 59909/00, 2. november 2006.

Golder mot Storbritannia [P], EMD, klagenummer 4451/70, 21. februar 1975.

Gorovenky og Bugara mot Ukraina [J], EMD, klagenummer 36146/05 og 42418/05, 12. januar 2012.

Gorraiz Lizarraga med flere mot Spania [J], EMD, klagenummer 62543/00, 27. april 2004.

Hardy og Maile mot Storbritannia [J], EMD, klagenummer 31965/07, 14. februar 2012.

Hatton med flere mot Storbritannia [GC], EMD, klagenummer 36022/97, 8. juli 2003.

Ilaşcu med flere mot Moldova og Russland [GC], EMD, klagenummer 48787/99, 8. juli 2004.

Irland mot Storbritannia [J], EMD, klagenummer 5310/71, 18. januar 1978.

Johnston med flere mot Irland [P], EMD, klagenummer 9697/82, 18. desember 1986.

Jugheli med flere mot Georgia [J], EMD, klagenummer 38342/05, 13. juli 2017.

Kolyadenko med flere mot Russland [J], EMD, klagenummer. 17423/05, 20534/05, 20678/05, 23263/05, 24283/05 og 35673/05, 28. februar 2012.

Kyrtatos mot Hellas [J], EMD, klagenummer 41666/98, 22. mai 2003.

L'Erabliere A.S.B.L mot Belgia [J], EMD, klagenummer 49230/07, 24. februar 2009.

Lautsi med flere mot Italia [GC], EMD, klagenummer 30814/06, 18. mars 2011.

Martinez Martinez og María Pino Manzano mot Spania [J], EMD, klagenummer 61654/08, 3. juli 2012.

Mastromatteo mot Italia [GC], EMD, klagenummer 37703/97, 24. oktober 2002.

Opuz mot Tyrkia [J], EMD, klagenummer 33401/02, 9. juni 2009.

Osman mot Storbritannia [GC], EMD, klagenummer 23452/94, 28. oktober 1998.

Siliadin mot Frankrike [J], EMD, klagenummer 73316/01, 26. juli 2005.

Smaltini mot Italia [A], EMD, klagenummer 43961/09, 24. mars 2015.

Soering mot Storbritannia [P], EMD, klagenummer 14038/88, 7. juli 1989.

Stjerna mot Finland [J], EMD, klagenummer 18131/91, 25. november 1994.

Studio Monitori med flere mot Georgia [J], EMD, klagenummer 44920 og 8942/10, 30. januar 2020.

Tagayeva med flere mot Russland [J], EMD, klagenummer 26562/07, 13 april 2017.

Tănase mot Moldova [GC], EMD, klagenummer 7/08, 27. april 2010.

Taşkin med flere mot Tyrkia [J], EMD, klagenummer 46117/99, 10. november 2004.

Tătar mot Romania [J], EMD, klagenummer 67021/01, 27. januar 2009.

Tauira med flere mot Frankrike [C], EMD, klagenummer 28304/95, 4. desember 1995.
Tilgjengelig på <https://lovdata.no/static/EMDN/emd-1995-028204.pdf> (sist sjekket 26. november 2020).

Vilnes med flere mot Norge [J], EMD, klagenummer 52806/09 og 22703/10, 5. Desember 2013.

VO mot Frankrike [GC], EMD, klagenummer 53924/00, 8. juli 2004.

Youth for Climate Justice mot Portugal og 32 andre stater [klage til EMD], sendt inn til EMD 3. september 2020 (klagen fra de portugisiske barna. Klagen med vedlegg er tilgjengelig på <https://youth4climatejustice.org/wp-content/uploads/2020/11/GLAN-ECtHR-Application.pdf>, (sist sjekket 10. desember 2020).

Zakharov mot Russland [GC], EMD, klagenummer 47143/06, 2. desember 2015.

Öneryildiz mot Tyrkia [GC], EMD, klagenummer 48939/99, 30. november 2004.

Utenlandsk rettspraksis

Urgenda mot Nederland, avgjørelse av 20. desember 2019, nederlandsk høyesterett (Hoge Raad), saksnummer: 200.178.245/01. På originalspråket: ECLI:NL:HR:2019:2006, engelsk oversettelse: ECLI:NL:HR:2019:2007. Engelsk oversettelse er tilgjengelig på <https://www.urgenda.nl/wp-content/uploads/ENG-Dutch-Supreme-Court-Urgenda-v-Netherlands-20-12-2019.pdf> (sist sjekket 25.november 2020).

Litteratur

Bøker

- Aall (2018) Aall, Jørgen, *Rettsstat og menneskerettigheter: En innføring i vernet om individets sivile og politiske rettigheter etter den norske forfatning og etter den europeiske menneskerettighetskonvensjon*, 5. utgave, Fagbokforlaget, 2018.
- Ahrens (2014) Ahrens, Donald C., *Essentials of Meteorology: An invitation to the atmosphere*, 7. utgave, Brooks/Cole, 2014.
- Brundtland (1987) Brundtland, Gro Harlem med flere, *Vår felles framtid, Verdenskommisjonen for miljø og utvikling*, Tiden Norsk Forlag, 1987.
- Bugge (2019) Bugge, Hans Chr., *Lærebok i miljøforvaltningsrett*, 5. utgave, Universitetsforlaget, 2019.

Kjølbros (2017) Kjølbros, Jon Fredrik, *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention: for praktikere*, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, 4. utgave 2017.

Rapporter og artikler

Aceves (2003) Aceves, William J., «Actio popularis? The Class Action in International Law», *University of Chicago Legal Forum*, 2003, side 353-402.

Andreassen (2019) Andreassen, Hege Fantoft, «Øya som tiner», *Klima*, CICERO, publisert 19. november 2019. Tilgjengelig på <https://cicero.oslo.no/no/posts/klima/oya-som-tiner> (sist sjekket 9. november 2020).

Benestad med flere (2020) Benestad, Rasmus; Fuglestad, Jan Sigurd; Harstveit, Knut; Mamen, Jostein, «klimatendringer», Store norske leksikon, oppdatert 18.juni 2020. Tilgjengelig på <https://snl.no/klimatendringer> (sist sjekket 3. desember 2020).

IPCC (2018) FNs klimapanel (International Panel on Climate Change eller IPCC), «Summary for Policymakers», *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty*, 2018. Tilgjengelig på <https://www.ipcc.ch/sr15/> (sist sjekket 3. desember 2020)

Miljødirektoratet (2018) Miljødirektoratet, «Virksomheter av 1,5 °C global oppvarming», Faktaark nummer M-1117, utgitt 16. oktober 2018. Tilgjengelig på <https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/m1117/m1117.pdf> (sist sjekket 3. desember 2020).

- NIM (2020) Norges institusjon for menneskerettigheter, «Klima og menneskerettigheter», 2020. Tilgjengelig på https://www.nhri.no/wp-content/uploads/2020/10/Klima_og_menneskerettigheter.pdf (sist sjekket 26. november 2020).
- Pedersen (2018) Pedersen, Ole Windahl, «The European Court of Human Rights and International Environmental Law», publisert 15. juni 2018. Kapittel 5 i Knox, John og Pejan, *The Human Rights to a Healthy Environment*, 2018. Tilgjengelig på https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3196971 (sist sjekket 13. november 2020).
- Pedersen (2020) Pedersen, Ole W., «The European Convention of Human Rights and Climate Change- Finally!», *EJIL:Talk!, Blog of the European Journal of International Law*, 22. september 2020, tilgjengelig på <https://www.ejiltalk.org/the-european-convention-of-human-rights-and-climate-change-finally/> (sist sjekket 21. oktober 2020)
- Settem (2016) Settem, Ola Johan, «Subsidiaritetsprinsippet og skjønnsmarginen i EMK-retten», *Jussens venner*, 03/2016 (Volum 51) side 119–141.
- Skatvik (2013) Skatvik, Frida, «Ikke-innblandingsprinsippet», Store norske leksikon, 16. mai 2013, <https://snl.no/ikke-innblandingsprinsippet> (sist sjekket 19. oktober 2020).
- WHO (2018) World Health Organization (WHO), «Climate change and health», 1. februar 2018. Tilgjengelig på <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/climate-change-and-health> (sist sjekket 1. oktober 2020).

Foredrag, erklæringer og uttalelser

- Bachelet (2019) Bachelet, Michelle, Åpningsinnlegget til FNs høykomissær for menneskerettigheter, Genève, 9. september 2019. Tilgjengelig på

	https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=24956&LangID=E (sist sjekket 27. november 2020).
Europaparlamentet (2019)	Europaparlamentet, Resolution on the climate and environmental emergency, 2019, 2019/2930 (RSP), 25. november 2019.
Rio-erklæringen (1992)	FN, Rio Declaration on Environment and Development, Rio de Janeiro, 12. august 1992.
Sicilianos (2020)	Sicilianos, Linos-Alexandre, EMDs presidents tale 31. januar 2020. Tilgjengelig på https://www.echr.coe.int/Documents/Speech_20200131_Sicilianos_JY_ENG.pdf (sist sjekket 24. november 2020)
UNFCCC (2011)	United Nations Framework Convention on Climate Change, Compilation of economy-wide emission reduction targets to be implemented by Parties included in Annex I to the Convention, 7. juni 2011, FCCC/SB/2011/INF.1/Rev. https://unfccc.int/resource/docs/2011/sb/eng/inf01r01.pdf (sist sjekket 23. oktober 2020)

Nettsider

FNs nettsider	«Parties & Observers», https://unfccc.int/parties-observers#:~:text=Annex%20I%20Parties%20include%20the,Central%20and%20Eastern%20European%20States (sist sjekket 3. desember 2020)
Miljødirektoratets nettsider	https://miljostatus.miljodirektoratet.no/tema/klima/norske-utslipp-av-klimagasser/ (sist sjekket 16. november 2020)
Regjeringen sine nettsider	«Olje og gass», https://www.regjeringen.no/no/tema/energi/olje-og-gass/id1003/ (sist sjekket 16. november 2020).

«Norge forsterker klimamålet for 2030 til minst 50 prosent og opp mot 55 prosent», <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/norge-forsterker-klimamalet-for-2030-til-minst-50-prosent-og-opp-mot-55-prosent/id2689679/> (sist sjekket 20. oktober 2020).